

# Dret i poder en la teoria social

Manuel Calvo García  
Teresa Picontó Novales

PID\_00243458

---

Temps mínim previst de lectura i comprensió: **4 hores**





*Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>*

# Índex

|   |    |
|---|----|
| <b>Introducció</b> .....  | 5  |
| <b>Objectius</b> .....  | 6  |
| <b>1. El dret en la teoria social</b> .....   | 7  |
| <b>2. Projeccions sociojurídiques de les teories conflictualistes i del consens</b> ..... | 9  |
| 2.1. Teories del conflicte .....  | 9  |
| 2.2. El paradigma del consens en la teoria social: teories funcionalistes .....           | 13 |
| 2.3. Balanç crític .....  | 18 |
| <b>3. Alguns temes i cruïlles teòriques</b> .....   | 21 |
| 3.1. Dret i control social .....  | 21 |
| 3.2. Canvi social i canvi jurídic .....   | 29 |
| 3.3. Perspectiva de gènere i interseccionalitat .....                                     | 34 |
| <b>Resum</b> .....  | 42 |
| <b>Activitats</b> .....   | 45 |
| <b>Bibliografia</b> .....   | 46 |



## Introducció

El contingut d'aquest segon mòdul didàctic proporciona un coneixement bàsic sobre els fenòmens juridicopolítics des de la perspectiva de la teoria social. Per a això s'ha optat per una aproximació molt elemental i organitzada a partir dels dos paradigmes dominants en l'àmbit de la teoria social: d'una banda, les teories consensuals, representades fonamentalment per les tesis **funcionalistes** dominants en les ciències socials al llarg de bona part del segle XX i, de l'altra, les teories del conflicte o **conflictualistes**, de gran importància en els enfocaments tradicionals de la teoria social i també en l'actualitat. Aquesta opció pot comportar que en quedin fora els noms d'alguns autors o corrents teòrics, i també certes qüestions, però pot facilitar la comprensió i l'abast de l'anàlisi que des de la teoria social es fa dels fenòmens juridicopolítics.

En el primer apartat, es desgranen alguns dels plantejaments centrals de les propostes teòriques esmentades. En primer lloc, es fa referència al conflictualisme del segle XIX, representat per Karl Marx i Ludwig Gumplowicz. Una perspectiva que es completa amb la referència a autors més actuals: Lewis Coser, Ralf Dahrendorf i Michel Foucault, pertanyents a tradicions culturals i contextos científics diferents. Les teories del consens s'abordaran prescindint del seu origen (Durkheim i Weber), i entrarem directament a revisar les teories funcionalistes de Talcott Parsons, Robert K. Merton i Niklas Luhmann. En general, es pot dir que tampoc no serà un estudi global de l'obra d'aquests autors, sinó una aproximació tendent a facilitar eines analítiques enfocada a la reflexió sobre els fenòmens sociojurídics.

En el segon apartat, es tracten amb més concreció tres temes especialment rellevants des del punt de vista dels estudis sociojurídics: canvi jurídic i canvi social, control social, i perspectiva de gènere. És obvi que hem preferit concentrar-nos entorn de tres temes d'especial relleu en el context en què s'elaboren aquests materials. En realitat, es tracta de tres autèntiques cruïlles teòriques, en les quals s'entremesclen l'interès i les aportacions teòriques de la teoria social amb altres enfocaments més específics –en particular, els de la criminologia i els de la sociologia jurídica.

En definitiva, amb els materials d'aquest mòdul 2, es busca proporcionar un coneixement bàsic sobre les aproximacions al dret en la teoria social i, en general, en les ciències socials. En aquest sentit, els límits afecten tant les teories que es prendran en consideració com els temes que s'abordaran en l'apartat segon. Sobre aquest tema, es podria dir que més que un saber enciclopèdic, s'ha pretès facilitar algunes eines d'utilitat per a l'anàlisi dels fenòmens sociojurídics i criminològics.

## Objectius

Els objectius que haureu d'assolir una vegada treballats els continguts d'aquest mòdul són:

1. Adquirir un coneixement bàsic sobre les aproximacions al dret com a fenomen social i mecanisme de control en les ciències socials, amb especial referència a la teoria social.
2. Conèixer i ser capaços de distingir els plantejaments de les teories funcionalistes i conflictualistes.
3. Aprofundir en les teories del conflicte i desenvolupar eines analítiques per a la comprensió i la crítica dels fenòmens socials.
4. Aprofundir en les teories socials del consens i desenvolupar eines analítiques per a la comprensió dels fenòmens socials.
5. Identificar les implicacions teòriques derivades d'assumir una perspectiva consensual o conflictualista.
6. Analitzar les concepcions del control en la teoria social, amb especial referència a les transformacions de les noves estratègies d'integració i control social.
7. Aprofundir en les teories del canvi social i les seves interrelacions amb el canvi jurídic, prestant especial atenció a la utilització del dret com a instrument de transformació social.
8. Introduir la perspectiva de gènere en l'anàlisi dels fenòmens sociojurídics i criminològics, contextualitzant-la a partir dels desenvolupaments de la teoria social feminista i aclarint la pluralitat d'enfocaments i elements transformadors dels "feminismes".
9. Explorar les possibilitats que ofereix la incorporació de les teories de la discriminació interseccional en el *mainstreaming* de gènere per al disseny de polítiques públiques i socials.

## 1. El dret en la teoria social

No hi ha una única perspectiva teòrica i una única concepció sobre el dret en la teoria social. Per regla general, es coincideix a considerar el dret com un sistema normatiu d'orientació de la conducta humana, però hi ha discrepàncies importants a l'hora de definir quins són els elements més característics d'aquesta institució social i quines en són les funcions. En realitat, les concepcions sobre el dret en la teoria social representen un panorama extraordinàriament ampli (García Amado, 2001); no obstant això, optarem per simplificar l'exposició d'aquest tema distingint entre les concepcions de consens, d'una banda, i les perspectives conflictualistes de la societat, de l'altra. Aquesta opció es justifica pedagògicament, ja que facilita delimitar el discurs sobre la posició del dret en la teoria social dins d'una proposta comprensible i útil.

Centrar-nos en la dicotomia entre les teories del consens i les teories del conflicte pot ser que ens faci perdre de vista alguns autors i matisos, però ens permetrà disposar d'un bagatge important sobre aspectes com les funcions del dret, les relacions entre estat i dret. Així mateix, ens plantejarà algunes qüestions teòriques relacionades amb el control, el canvi social i la perspectiva de gènere. Això facilitarà una perspectiva crítica respecte als temes anteriors i, fins i tot, articular eines analítiques d'interès per a la consideració dels fenòmens sociojurídics i criminològics.

La concepció funcionalista o integradora de la societat és la principal teoria dins de les teories consensuals. Té els orígens en **Durkheim** i en **Weber** i els seus representants més importants són autors com **Parsons**, **Merton** o **Luhmann**. El funcionalisme parteix de la consideració de la societat com un conjunt d'elements en equilibri, en què els sistemes socials i els comportaments individuals s'integren en el tot social. La societat es concep com un sistema compost per diversos sistemes socials que es combinen i s'integren entre si, amb la finalitat de mantenir l'ordre i l'equilibri de la societat. El dret, des d'aquest punt de vista, tindria un valor complementari i, en aquest sentit, es concep com un recurs secundari orientat a mantenir l'equilibri social en les situacions en què el funcionament dels sistemes socials primaris ha entrat en crisi.

Els conflictualistes, no obstant això, consideren que els funcionalistes o integracionistes obliden fenòmens essencials de la societat, com ara el conflicte i el canvi social. El dret en realitat seria un mitjà per a assegurar i exercir el domini d'uns grups sobre uns altres, justificant aquesta dominació i/o emascarant-la. D'acord amb les tesis d'aquest corrent del pensament social, el conflicte requereix plena atenció i, en conseqüència, se situa com un element central en el desenvolupament social.

Aquesta perspectiva diferent tindrà de fet una primera conseqüència important. Les teories socials que no consideren el conflicte com un element rellevant en l'explicació dels fenòmens socials acaben deixant de banda la consideració del dret. Per als conflictualistes, no obstant això, el dret és un element central en les dinàmiques socials i en aquest sentit serà objecte d'una atenció primordial. De fet, durant bona part del segle XX només el marxisme i algunes sociologies "conflictualistes", és a dir, teories basades en el reconeixement del caràcter conflictiu de les relacions socials, van seguir posant atenció al dret i considerant-lo un fenomen clau per a comprendre els mecanismes de l'ordre social. No és fins a finals del segle XX, quan la crisi teòrica –interna i externa– del funcionalisme també va revaloritzar des d'aquesta altra perspectiva el pes del dret en la teoria social: amb la rectificació del mateix Parsons i, sobretot, amb els desenvolupaments del funcionalisme estructural de Luhmann, centrat ja en el fenomen jurídic.

En tot cas, amb independència de les seves crisis i dels seus auge, les conseqüències que per al dret comporten aquestes dues postures tenen una gran rellevància. Així, d'entrada i en termes generals, per als funcionalistes el dret és un mecanisme per a mantenir l'equilibri social i, consegüentment, permetrà resoldre els diferents conflictes sense alterar substancialment l'estructura de la societat. Per contra, per a l'òptica o perspectiva conflictualista, el dret és un instrument que sorgeix del conflicte i que, a més, permet emmascarar-lo (ideològicament) i justificar-lo. Però també hi ha conseqüències importants pel que fa a aspectes nuclears de la **ciència jurídica** i la **criminologia**, com, per exemple:

- les teories del control social;
- la teoria de la pena i legitimació dels mecanismes coercitius;
- les teories sobre l'aplicació del dret;
- les teories del canvi jurídic,
- la utilitat i funcions del dret com a mitjà per a la resolució de conflictes i els seus límits; etc.

Més endavant parlarem d'algunes d'aquestes qüestions, però abans revisarem algunes de les teories socials funcionalistes i conflictualistes més rellevants els dos últims segles, amb la finalitat de perfilar amb més nitidesa quin és el paper del dret des d'aquestes perspectives i de proveir-nos d'un bagatge teòric que ens permeti abordar les qüestions plantejades.



## 2. Projeccions sociojurídiques de les teories conflictualistes i del consens

### 2.1. Teories del conflicte

Com ja s'ha avançat en els apartats anteriors, les teories conflictualistes contemplan la societat des d'una perspectiva crítica. Això porta a reflexions en clau de desigualtat, de lluita pel poder i d'inestabilitat. Més específicament, el conflicte social abraça tota la realitat social i, en relació amb això, els autors que s'emmarquen dins d'aquest corrent teòric consideren la societat dividida en una sèrie de grups o d'agents que lluiten entre si. Des d'un punt de vista sociològic, a diferència de la concepció funcionalista, caracteritzada pel fet de contemplar la societat com un conjunt de rols que interactuen harmònicament, les teories del conflicte la consideren un conjunt de rols en tensió manifesta o latent situats en posicions asimètriques en l'escala de l'estratificació social.

Encara que coincideixin en el que acabem de dir, les teories conflictualistes no són homogènies entre si. Més particularment, un grup d'aquestes teories procedeix de la tradició socialista, mentre que un altre grup entronca amb la tradició liberal. Per al primer dels grups (o teories "dicotòmiques"), el conflicte social implica una lluita gairebé insalvable entre macrogrups que acaba per polaritzar-se en dues faccions contraposades. Per a l'altre grup de teories ("pluralistes"), el conflicte social representa una tensió, o bé manifesta, o bé latent, entre una pluralitat de grups. D'altra banda, aquesta pluralitat de grups es correspon amb una multitud de rols socials combinats de maneres diferents (Ferrari, 2000).

En els orígens de les teories del conflicte es troba el marxisme. La producció del mateix **Karl Marx** i les d'una llarga tradició d'intel·lectuals marxistes han contribuït a desenvolupar una proposta teòrica d'indubtable transcendència en el pensament social i en la praxi política dels dos últims segles.

El **marxisme** posa en qüestió el dret i l'estat, ja que els considera sobre-estructures dependents dels modes de producció o, dit d'una altra manera, d'interessos econòmics i polítics.

Segons això, els conflictes derivats de la manera com s'organitzen i es controlen els mitjans de producció en una determinada formació social tindrien les seves repercussions en el pla de les superestructures juridicopolítiques d'aquesta societat. Dit en termes més comprensibles, cada mode de producció

generaria la seva pròpia superestructura juridicopolítica, la qual cosa ocasiona que aquesta es posi al servei dels interessos i les expectatives de la classe social dominant i, per raons òbvies, entri en conflicte amb els interessos de les classes dominades. Com a conseqüència d'aquesta concepció materialista de la història, el dret i l'estat en les societats capitalistes són concebuts com a formes ideològiques que, d'una banda, reproduïxen les condicions socials de dominació de la burgesia i, de l'altra, les tracten d'emascarar ideològicament.

El dret i l'estat són, doncs, formes ideològiques de dominació, que en les societats capitalistes responen als interessos econòmics i polítics de les classes burgeses. Per aquest motiu Marx en preveu la desaparició. O millor, la utilització primer en l'estat socialista, per a arribar a la seva extinció en la societat comunista. D'altra banda, sobre aquest tema, potser cal advertir que Marx no va considerar el conflicte com un element purament negatiu. En la teoria marxista el conflicte –de classes– és un element històricament necessari i el motor de la història. Permetria arribar a la **societat socialista** –dictadura del proletariat, de cadascú segons les seves capacitats a cadascú segons el seu treball– i des d'aquí desembocar en la **societat comunista**, absolutament igualitària –de cadascú segons la seva capacitat a cadascú segons les seves necessitats– i caracteritzada precisament per la inexistència del conflicte: una societat sense estat i sense dret (Marx, 1973).

Un altre representant del que podríem denominar *visió dicotòmica* del conflicte social és **Ludwig Gumplowicz**. Per a Gumplowicz (1877) el dret només existeix i pot existir dins de l'estat, perquè és posterior. Al seu torn, aquest estat emergeix del xoc hostil entre grups antagònics, dotats de forces desiguals. En realitat, sorgeix una vegada que s'ha produït la dominació o la subjugació d'un grup social sobre un altre. El dret, al seu torn, neix per a assegurar aquesta organització inestable que comporta l'estat, és a dir, germina com a garantia de la dominació d'un grup sobre un altre.

Com a conseqüència del plantejament anterior, Gumplowicz concep la sociologia del dret com a ciència de la interacció entre els grups socials. Sobre aquest tema, Gumplowicz dóna un lloc prioritari a la funció del dret en la societat, amb una especial consideració als temes d'integració i conflicte. Per a alguns autors, això porta a albirar una certa reducció de la sociologia general en la sociologia del dret (Pocar, 1975). L'estat sorgeix del xoc hostil entre grups heterogenis o antagònics, dotats de forces desiguals, vinculat per tant a la dominació o la subjugació d'un grup social sobre un altre i ho fa precisament per a assegurar aquesta organització inestable que representa l'estat. És a dir, el dret sorgeix per a assegurar la dominació d'un grup sobre un altre. Finalment, segons Gumplowicz (1877), el dret únicament pot existir en un ordre polític de desiguals. En aquest sentit, el dret no tindria cap sentit en una societat d'iguals, ja que una condició indispensable perquè es produeixi el sorgiment del dret és l'existència d'un estat en què hi hagi un desequilibri de poder.

Les teories de Marx i Gumpłowicz han tingut continuïtat al segle XX. Des d'una perspectiva sociològica, entre molts altres autors, cal destacar les teories de Lewis Coser i Ralf Dahrendorf, que ja construeixen les seves teories com a crítiques al paradigma consensual dominant –funcionalisme– en l'àmbit del coneixement sociològic. A més, completarem la perspectiva conflictualista fent referència a Michel Foucault. Un autor difícil de classificar, però que proporciona eines analítiques molt interessants per a la consideració del poder en les nostres societats.

**Lewis Coser** construeix la seva proposta a partir de les tesis defensades per Durkheim, Simmel i el mateix funcionalisme, però superant la tendència conservadora imperant en les tesis funcionalistes dominants que impediria als autors que s'emmarquen en aquesta tradició comprendre les tensions i els conflictes que caracteritzen la vida social. Segons la seva opinió, el conflicte no solament és una constant en les societats, sinó que tindria funcions socials importants. Segons Lewis Coser, el conflicte és inherent a les pròpies relacions socials i pot tenir una funció positiva, en primer lloc, perquè facilita el canvi social –una de les principals mancances del model consensual– i, en segon lloc, perquè assegura la integració i conservació del grup social (Coser, 1961).

**Ralf Dahrendorf**, igual que altres autors conflictualistes recents, inclou en les seves anàlisis alguns elements de la tradició liberal, que fa compatibles amb la seva descripció segmentada i multidimensional de la societat –atès que els grups socials estan segmentats en el seu interior i dividits per conflictes constants (Ferrari 2000). Supera, així, la visió dicotòmica d'autors com Marx i Gumpłowicz.

En les societats contemporànies, segons Dahrendorf, no hi ha conflicte de classes en el sentit clàssic del terme. Si en el marc de la societat industrial la sociologia assenyalava l'existència de formes dicotòmiques de conflicte, en les societats postindustrials, les ciències socials tracen un quadre d'una complexitat molt més gran referent a la tipologia i a la naturalesa dels conflictes. Més concretament, aquest autor defensa que es podria dir que s'ha produït una individualització del conflicte social (Dahrendorf, 1990). A més del fet que s'ha produït una forta diferenciació de les posicions individuals, s'ha passat d'una rígida estratificació a formes diverses de mobilitat social en què els individus competeixen per ascendir en les posicions socials. Paral·lelament, en la sociologia s'ha passat de visions dicotòmiques del conflicte a un tipus d'anàlisi molt més complexa de les nostres societats, que és vista com un camp divers de conflictes constants i canviants. En tot cas, els grups i individus pugnen en una lluita quotidiana que és ineliminable i afavoreix, a més, el canvi social (Dahrendorf, 1970). En definitiva, segons la seva opinió, la dicotomia del poder és essencial per a explicar el conflicte social que sorgeix d'un conflicte d'interessos, els quals al seu torn poden ser manifestos o latents. Això a part,

Dahrendorf (1970) confia en la capacitat de les societats democràtiques de resoldre el conflicte que ell descriu des de les institucions i, per tant, de manera pacífica.

**Michel Foucault**, per la seva banda, ens situa davant plantejaments que no solament trenquen amb les formes dicotòmiques de comprendre el conflicte, sinó que van molt més allà i donen una dimensió més complexa a la noció de *poder*. Inicialment, Foucault construeix una proposta molt interessant sobre les formes de **saber-poder** que vincula a l'estudi històric –podríem dir, sense entrar en més complicacions– de diverses disciplines: la psiquiatria, la medicina o els sistemes penals. A partir d'aquí, arribarà a les tesis sobre la **microfísica del poder**, un dels aspectes més divulgats de la seva teoria, en què ja s'aprecia un intent de comprendre el funcionament dels mecanismes del poder més enllà del dret i l'estat.

Segons Foucault, el poder sobirà va deixar pas al poder disciplinari, basat en mecanismes d'obediència. La disciplina s'exerceix mitjançant complexos sistemes de vigilància desenvolupats a partir d'un model panòptic que s'hauria desenvolupat en institucions disciplinàries: presons, asils, hospitals. A partir de la noció de *poder disciplinari* i de les pràctiques de saber-poder, Foucault perfila la tesi d'un poder capil·lar, microscòpic i omnipresent, que ens presenta un complex marc de relacions de poder entremesclades i subtils, un marc de relacions de poder que se superposen i s'emmaskaren recíprocament.

En els seus últims desenvolupaments teòrics sobre el poder i les formes de control en les nostres societats –que articula a partir de les nocions de **poder pastoral** i **governabilitat** (Foucault, 1988, 1999a) en cursos i conferències, i que segons alguns estudiosos ens situen davant un segon o tercer Foucault– introdueix algunes nocions sobre poder pastoral, biopolítica, governabilitat, noves tecnologies del jo, subjectivització, etc., que renoven els seus plantejaments sobre el poder.

Des de la perspectiva de la “governabilitat”, segons Foucault, el poder s'exerceix sobre éssers lliures “conduint les seves conductes”. És a dir, el poder s'exerceix mitjançant un conjunt d'accions que van més enllà de la pura coerció i opera sobre accions possibles. El poder incita, indueix, desvia, facilita, amplia o limita, fa que les coses siguin més o menys probables. L'acció del poder mitjançant les formes de govern el que fa és estructurar el camp d'acció dels subjectes. Foucault es fixa sobretot en experiències modernes vinculades a usos terminològics de la paraula *govern* que són realment aclaridores: govern dels nens, de les ànimes, de les comunitats, de les famílies... *Governar*, en aquest sentit, és estructurar dins d'un marc de possibilitats el camp d'acció dels subjectes mitjançant intervencions dirigides a condicionar accions actuals o eventuals, presents o futures (Foucault, 1988).

#### Consulta recomanada

Un dels textos més interessants de Foucault per a comprendre l'abast dels seus primers plantejaments sobre el poder és *La verdad y las formas jurídicas*, en què es recullen unes conferències pronunciades al Brasil i que té l'avantatge de la claredat pel fet de tractar-se d'un discurs oral (Foucault, 1980).

La noció de *governabilitat*, segons això, comporta una dimensió interior vinculada a les noves tecnologies del jo i a les pràctiques de subjecció per la qual els individus se sotmeten als imperatius socials (Foucault, 1988, 1991). Per tant, diu Foucault, la forma de relació pròpia del poder no s'ha de buscar del costat de la violència ni de la força, sinó en un plantejament més ampli de les noves formes de l'“art de govern” i les tecnologies del risc en l'àmbit de les polítiques socials i criminals.

Encara que des d'algunes perspectives, en particular des de plantejaments marxistes, se li retreu haver prescindit totalment de l'estat en les seves anàlisis del poder, Foucault desenvolupa la seva proposta amb un gran mestratge en el marc de la filosofia de la sospita que caracteritza les tesis conflictualistes i ens proporciona en aquests textos eines analítiques de gran interès per a l'estudi de les nostres societats, les quals han tingut a més un important ressò tant en el camp de les ciències jurídiques com en el de la criminologia.

## **2.2. El paradigma del consens en la teoria social: teories funcionalistes**

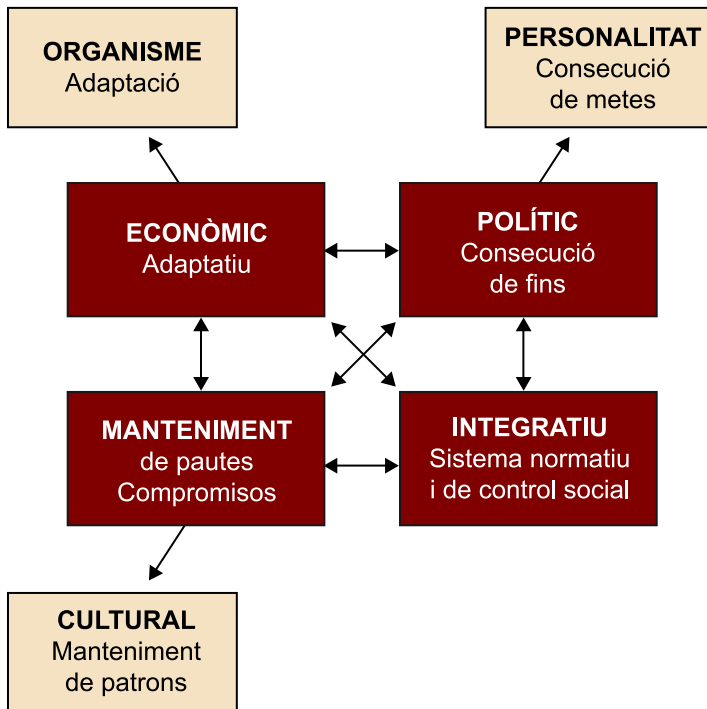
Les teories socials consensuals aglutinen propostes molt diverses en l'àmbit de les ciències socials. Aquí ens centrarem en els corrents sociològics i farem referència en particular a algunes concepcions funcionalistes o integradores de la societat. Aquests plantejaments tenen els orígens en Durkheim i en Weber, i podríem considerar com a representants més interessants des d'una perspectiva sociojurídica autors com Talcott Parsons, Robert Merton o Niklas Luhmann.

La teoria de **Talcott Parsons** proposa la consideració de la societat com un conjunt d'elements en equilibri, on els sistemes socials i els comportaments individuals s'integren en el tot social per a garantir l'ordre i l'equilibri de la societat. Això no significa que la força i el poder desapareguin de la teoria del sistema social de Parsons. No obstant això, les seves funcions es redefeixen i perfilen des del prisma d'una teoria “integradora”. En la concepció analítica de Parsons, la força és un ús més en el context dels processos i les mediacions del control social. Més encara, en les societats altament desenvolupades la força física no és de bon tros el mecanisme més rellevant de control social. La integració social només la poden garantir mitjans susceptibles de generalització (els diners, el poder, la influència i els compromisos de valor) que entrellacen un complex i difús entramat de control tendent a garantir la integració social (Parsons, 1967a, 1967b). Per això, el primer aspecte del poder porta a la idea de compromís i obligacions atribuïdes o voluntàriament assumides, és a dir, a la idea de legitimitat, i el lloc de la força queda en una posició secundària. Aquesta concepció simbòlica del poder es complementa amb una noció de *legitimitat* que descansa, una mica weberianament, en “alguna classe de consens”. Per això, en la seva teoria, les categories del poder giren entorn dels conceptes de *submissió* i *confiança institucional* (Parsons, 1967b).

La construcció analítica del poder concebut com a mitjà no exclou la consideració de l'ús de la força (Parsons, 1967b). Al contrari, en situar el concepte d'obligació com a substrat de les relacions de poder, Parsons obre un espai considerable per a l'ús de la força en el seu model de control social. Tractar com a obligatori un compromís o qualsevol altra classe d'expectativa implica atribuir especial importància al seu compliment i, en definitiva, prendre mesures apropiades per a prevenir o afrontar el no-compliment. Aquest i no un altre seria l'origen i la raó de ser de les sancions negatives, que caracteritzen l'ús de la força per part del dret. Els **processos de socialització**, la **influència** i els **compromisos de valor** funcionarien voluntàriament per mitjà de la persuasió i l'apel·lació a l'honor o la consciència. No obstant això, cap sistema social, gran i complex pot durar, tret que s'hi apliquin sancions negatives de situació vinculades a l'incompliment. Aquestes sancions, alhora, impedeixen l'incompliment –en part, “recordant” les seves obligacions als bons ciutadans– i castiguen les infraccions, sempre que es produeixen (Parsons, 1974b). En definitiva, servirien per a **simbolitzar l'efectivitat del poder**. En recordar que aquest es proposa insistir en el compliment de les obligacions, representen l’“expressió simbòlica de la serietat del poder” (Parsons, 1967b).

Un altre dels elements centrals en la proposta parsoniana és el de l'adaptació dels individus al sistema social, però la seva proposta roman, d'una banda, tan allunyada de la realitat i, de l'altra, és tan rígida i obscura que amb prou feines és d'utilitat per a verificar com operarien els mecanismes d'integració social (Mills, 1993). D'entrada, és curiós que la proposta sistèmica sobre el model –jurídic– d'integració social sigui més coneguda a partir dels desenvolupaments dels continuadors de Parsons en el camp de la sociologia jurídica que amb base en els seus propis textos. Així ocorre amb la concepció habitual del dret com a mecanisme d'integració social (Bredemeier, 1962).

Gràfic 1. Relacions dels subsistemes del sistema social (T. Parsons)



La teoria sistèmica de Parsons és integradora en el més ple sentit de la paraula: tant des del punt de vista de l'articulació funcional de les estructures socials com des de la perspectiva de la integració dels individus en el tot social. A partir d'un complex esquema sistèmic d'integració social (**gràfic 1**), Parsons considera el sistema social com una estructura harmònica en què s'equilibren diversos sistemes i subsistemes per a assegurar la integració dels individus en el sistema social. Segons una de les primeres i, alhora, una de les més senzilles versions del model funcionalista (Calvo, 2001), la societat es concep com **un complex sistema social** format per diversos (sub)sistemes perfectament integrats. Segons aquesta concepció, el sistema social estaria format per quatre (sub)sistemes socials. Tres d'aquests (sub)sistemes són considerats primaris:

- el sistema adaptatiu o econòmic;
- el sistema cultural, que integra el conjunt dels valors, finalitats i objectius "polítics" del sistema social, i
- el sistema de la personalitat, format pel conjunt dels patrons i les pautes de conducta que els individus fan seus per mitjà dels processos de socialització.

Juntament amb aquests tres (sub)sistemes primaris, l'equilibri i el manteniment de l'ordre social exigeixen un quart (sub)sistema que corregeixi les possibles disfuncionalitats que es puguin produir en el funcionament integrat dels

tres (sub)sistemes bàsics: el **sistema d'integració social**, dins del qual al seu torn es poden distingir diversos sistemes, entre els quals cal identificar el **sistema normatiu de control social**.

En definitiva, la teoria social de Parsons sembla haver resolt definitivament el problema de l'ordre. La seva construcció permet sostenir que l'augment de la complexitat de les societats modernes no solament no destrueix les possibilitats de l'ordre social, sinó que les multiplica mitjançant la diferenciació i l'autointegració dels sistemes socials. La integració social de l'individu és un fet que es dona per descomptat. La situació de normalitat teòrica és aquella en què els valors, els objectius i les pautes de conducta del subjecte individual concorden funcionalment amb els del sistema social. Es parteix d'un postulat segons el qual existirien en l'individu impulsos interns, processos de motivació interiors que determinen l'ajust de la seva conducta als objectius i a les pautes de comportament del sistema social. Com a conseqüència, es conclou que, en situacions de normalitat, el comportament dels individus dins d'un sistema social donat s'ajustarà a les expectatives institucionals de conducta, i donarà lloc a un tot ordenat i harmònic, on fins i tot la mateixa evolució social és difícil de comprendre.

**Robert K. Merton** és un altre autor important des del punt de vista del desenvolupament de les teories funcionalistes. És considerat deixeble de Parsons, encara que la veritat és que dona un gir important a l'estructural-funcionalisme i adapta la pura anàlisi conceptual en què s'havia convertit la teoria de sistemes de Parsons a una proposta més ajustada a la realitat social.

A més d'algunes altres qüestions rellevants, com la distinció entre funcions manifestes i funcions latents, a Merton correspon el mèrit d'haver desenvolupat la teoria de la desviació social. La resposta davant els processos de socialització és sempre individual. Ni els mecanismes de socialització actuen sempre i en tots els contextos d'una manera similar, ni la resposta dels éssers humans és idèntica. Així doncs, es poden produir dos tipus de resposta davant els processos de socialització: la "conducta conformista" i la "conducta socialment divergent" (Merton, 1972). És a dir, l'individu es pot ajustar –sotmetre– a l'ordre establert acceptant tant els objectius i interessos, les metes del sistema social i els mitjans per a aconseguir aquestes metes, com rebutjant aquestes metes i/o els mitjans per a aconseguir-les. Això dona lloc a cinc tipus diversos d'adaptació individual: conformitat, innovació, ritualisme, retraïment i rebel·lió. Les actituds de rebot donen lloc a "conductes divergents". Conductes que, segons Merton, s'aparten, o bé dels objectius i interessos socials, o bé dels mecanismes legítims per a aconseguir aquests objectius, o bé de totes dues coses alhora.



### Exemple

El prototip de conducta desviada és el delictes. No obstant això, hi ha molts delinqüents que comparteixen els objectius i interessos de les nostres societats: l'enriquiment, el progrés en l'escala social, una capacitat de consum exorbitant; el que no comparteixen són els mitjans legítims per aconseguir aquestes metes i per això realitzen comportaments transgressors. Al revés, també hi pot haver conductes desviades per part de subjectes in-conformistes que, acceptant o adaptant-se almenys als mitjans de comportament legítims, no comparteixen els valors, objectius i interessos socials dominants com, per exemple, la persona jove amb dues llicenciatures que renuncia a lluitar per la promoció laboral en un mercat de treball altament competitiu.

L'existència de conductes desviades és un aspecte patogen per a una teoria social que descansa en la idea d'equilibri i ordre social estables. Indicaria una disfuncionalitat dels sistemes socials primaris i, en particular, del sistema de la personalitat. D'acord amb la teoria de sistemes, cal recórrer al sistema social d'integració. I aquí és on, en algunes propostes sistèmiques sociojurídiques, i fins i tot en els últims escrits de Parsons (Calvo, 2001) tindria un paper rellevant el dret, que representaria la punta de l'iceberg dels sistemes de control social orientats a corregir les disfuncionalitats dels sistemes socials primaris. Sobre aquest tema, de la mateixa manera que es tendeix a identificar comportament desviat amb delictes, el prototip dels mecanismes d'integració social és el dret i, més concretament, el dret penal.

Un pas més en el desenvolupament del funcionalisme seria el donat per **Niklas Luhmann**, un avenç que podríem qualificar com a revolucionari des de la perspectiva de les teories de la integració social. El mateix Luhmann identifica, en un primer moment, la seva perspectiva teòrica com un mètode funcionalment estructural, davant la teoria estructural-funcional desenvolupada per Parsons (Luhmann, 1973). Aquest és un gir important, sobre les conseqüències del qual s'ha insistit reiteradament (Febbrajo, 1975; Prieto, 2001). És potser aquest desplaçament des de l'estructura a la funció el que obre les portes definitivament a l'anàlisi de les estructures socials, les normes i els valors, i a la reflexió teòrica sobre aquests des d'una perspectiva pròpiament funcionalista.

Per a Luhmann, el dret és una manera de facilitar expectatives:

*"L'estructura d'un sistema social sobre la qual descansa la congruent generalització d'expectatives normatives de comportament" (Luhmann, 1987).*

En aquest sentit, la coerció no pot anul·lar les funcions selectives del dret amb vista a facilitar expectatives. Les sancions negatives, segons Luhmann, presenten avantatges clars amb vista a facilitar expectatives, però també susciten cauteles igualment importants. Les sancions són fàcilment aplicables, es poden reproduir i contribuir a les funcions de reforçament, etc. No obstant això, presenten l'inconvenient de bloquejar totes les altres estratègies d'absorció de la desconfiança que genera l'incompliment (Luhmann, 1987). Per això, l'absorció de la desconfiança que generen les "decepcions" inevitables mitjan-

çant sancions directes contra els qui violen el dret s'ha convertit en el "mitjà expressiu" preferit institucionalment per al manteniment de la norma (Luhmann, 1987; Calvo, 1992).

Fins i tot subratllant que el dret no es pot comprendre de manera adequada des del punt de vista exclusiu de la repressió de les inclinacions naturals o la coerció externa, atès que la congruència dels mecanismes de generalització exigeix un grau de complexitat més gran (Luhmann, 1987), Luhmann no perd de vista les fonamentals funcions de la violència jurídica. En la direcció assenyalada per Parsons, entén que el recurs a la força física "representa el manteniment de l'expectativa violada". Dit d'una altra manera, mitjançant el recurs a l'aplicació coercitiva del dret, qui ha estat defraudat s'assegura a si mateix el manteniment de la pròpia expectativa, assegura la cohesió del grup i assegura a la societat que l'expectativa violada, el dret, encara val (Luhmann, 1987). Des d'aquest punt de vista, no interessen tant els efectes físics de la força com els aspectes **simbòlics** que acompanyen l'execució causal d'aquesta força. La importància de la força física en els sistemes socials depèn de la seva generalització i aquesta només es produeix quan actua com a símbol d'ulteriors possibilitats i confirmació del dret. Quan és capaç, en definitiva, de generar noves fonts de poder fins i tot on sembla que el poder falla.

Aquesta primera versió de la teoria luhmaniana es completarà en una segona fase com un nou model sistèmic construït a partir del concepte d'*autopoiesi*. Aquesta noció havia estat encunyada en l'àmbit de la biologia evolucionista i va ser assumida per Luhmann com un recurs per a superar les limitacions d'una teoria de sistemes desenvolupada a partir d'un model cibernètic. Els sistemes socials es poden considerar com a tipus especials de sistemes "autopoietics". En particular, la teoria autopoietica dels sistemes socials va ser utilitzada per Luhmann per a explicar el canvi social dins d'un sistema integrat i harmònic d'ordre social, superant així les limitacions de l'enfocament parsonià. El sistema jurídic, dins d'aquest nou plantejament, és concebut com un sistema "autopoietic", la qual cosa explicaria la diferenciació i la unitat formal del sistema jurídic i possibilitaria comprendre la seva evolució sistèmica **autoreferencial** gràcies a una complexa teoria que contempla l'evolució controlada del dret com a autoreproducció.

### 2.3. Balanç crític

Segons el que hem vist, les diferents versions del funcionalisme presenten les societats modernes com un tot perfectament ordenat, com a societats harmòniques on el conflicte, o bé és assimilat, o bé en queda totalment exclòs. La "societat socialitzada" sembla haver dut a terme els ideals dels projectes utòpics clàssics i moderns (Dahrendorf, 1968; Giddens, 1982): l'encaix de les institucions i dels éssers humans en un sistema social global, perfectament ordenat i on el conflicte amb prou feines hi té espai. Segons les tesis funcionalistes, l'augment de la complexitat de les societats modernes no solament no destrueix les possibilitats de l'ordre social, sinó que les multiplica mitjançant

la diferenciació i l'autointegració dels sistemes socials. La integració social de l'individu és un fet que es dona per descomptat. La situació de normalitat teòrica és aquella en què els valors, els objectius i les pautes de conducta del subjecte individual concorden funcionalment amb els de el sistema social. L'estabilitat i l'ordre social no solament són concebibles en termes sistèmics amb un alt grau de "sofisticació", capaç de donar resposta a qüestions com la del canvi social i reconèixer nivells de conflicte integrables: les mateixes desviacions serien funcionalment integrables i es podrien utilitzar en aquest sentit per a reforçar l'estabilitat dels sistemes socials.

Els conflictualistes, en tot cas, continuen opinant que els funcionalistes o integracionistes obliden o desvirtuen fenòmens essencials en la societat, com el conflicte i el canvi social. Des d'aquesta perspectiva, s'insisteix que el dret en realitat és un mitjà per a assegurar i exercir el domini d'uns grups sobre uns altres, justificant aquesta dominació i/o emmascarant-la. I la veritat és que sembla difícil eludir el conflicte en la teoria social del dret. En realitat, es podria dir que en tota societat es donen alhora tant elements de conflicte com elements de consens. Realitat que els funcionalistes interpreten defensant com a factors dominants els elements de consens, mentre que els conflictualistes consideren els elements de conflicte com els predominants en qualsevol societat. En definitiva, es podria afirmar, seguint Ferrari (2000), que les tendències a la integració i les tendències cap al conflicte es van entrelaçant de manera contínua, i aconsegueixen en la societat contemporània cotes desconegudes de complexitat.

Deixant de banda tot això, el que sí que sembla evident és que les teories funcionalistes difícilment casen amb opcions de crítica jurídica, cosa que no passa –sinó al contrari– amb les teories conflictualistes. Precisament, en relació amb aquest últim punt, durant molt temps hi va haver la propensió a desqualificar les teories integracionistes assenyalant que *funcionalisme* és sinònim d'una concepció conservadora de la societat, i, per contra, el conflictualisme representa una concepció crítica de la societat (Pocar, 1975; Tomeo, 1981; Treves, 1988). No sembla lògic rebutjar una teoria simplement perquè es considera "conservadora", però això tampoc no ha d'obviar la circumstància que aquestes teories en general encoratgen apostes teòriques que entren en contradicció amb els plantejaments de crítica del dret. Les concepcions sobre la pena o el reconeixement de la dimensió política del dret i les conseqüents preses de posició davant el formalisme jurídic poden servir com a il·lustració sobre com es projecta en el camp jurídic la tensió de les opcions funcionalistes o integracionistes i els enfocaments conflictualistes.

En definitiva, amb independència dels qualificatius i les etiquetes polítiques, el que sí que es pot apuntar és que les teories funcionalistes difícilment casen amb perspectives crítiques, mentre que les teories conflictualistes, en general, inclouen elements de crítica social, política i jurídica. I això també es plasma en la projecció d'aquestes teories en la **teoria del dret** i en la **ciència jurídica** o en la **criminologia**. Per la nostra banda, només volem apuntar que és evident,

pel que hem dit fins ara, que prenem partit per l'enfocament conflictualista, ja que, segons el nostre parer, sembla demostrat històricament que el dret com a institució social no solament comporta el conflicte, sinó que a més reflecteix les tensions i les lluites de poder que es donen dins de la societat. Més específicament, fins i tot es podria dir, seguint V. Tomeo (1981), que el **dret és l'estructura del conflicte**. A més, aquesta perspectiva facilita l'abordatge de temes com els de control i canvi social i la perspectiva de gènere, com es veurà en les pàgines següents.

### 3. Alguns temes i cruïlles teòriques

#### 3.1. Dret i control social

Des del paradigma consensual que s'ha descrit més amunt, es parteix de la premissa d'una "societat socialitzada", on tot i tots encaixen funcionalment en un sistema social perfectament equilibrat i estable.

En aquest model de "societat socialitzada" ja no són els mecanismes de les agències de poder els que prescriuen, mitjançant normes coactives, la conducta dels individus; en situacions normals, quan el sistema social funciona perfectament, són els mateixos individus els qui s'autoprescriurien ells mateixos les pautes i els objectius culturals del sistema social. La teoria social funcionalista, com hem vist, és el model que millor representa aquesta concepció en el terreny de les ciències socials.

Les teories socials funcionalistes donen per fet que la situació normal és aquella en què, com a resultat dels processos de socialització que ha travessat, l'individu s'adapta o encaixa perfectament en el tot social, i de manera automàtica o inconscient s'autoimposa el complex entramat de pautes de comportament i valors sobre els quals descansa l'ordre social. D'aquesta manera, s'accepta com a premissa, o millor, com a postulat, que la situació normal és aquella en què l'adaptació social s'ha generalitzat, mentre que les situacions anormals es caracteritzarien per un excés de "conductes desviades", és a dir, de conductes que s'aparten dels objectius i les finalitats del sistema social, de les pautes institucionals vàlides per a aconseguir aquests objectius i finalitats socials o de totes dues coses alhora. Els comportaments desviats són vistos com a patògens, com una crisi conjuntural del sistema que ha de ser corregida per a restaurar la confiança dels no transgressors en el sistema social. Per això, el sistema social desenvolupa **tècniques de control i disciplina social** amb l'objectiu de corregir les disfuncionalitats del sistema social posades de manifest pels comportaments desviats. Dins d'aquestes tècniques, el **dret** hi tindria un paper rellevant, però no seria de bon tros l'únic dels mecanismes de control social de les conductes desviades existent en les societats desenvolupades. Més aviat, com s'ha dit, només seria la **punta de l'iceberg** d'una complexa estructura de control i disciplina social: el **sistema d'integració social**, del qual el **sistema jurídic d'integració social** només és una part.

En els últims desenvolupaments de la teoria social funcionalista, encara s'ha fet un pas més. Fins i tot en una situació de perfecte funcionament del sistema social, l'*output* del sistema de la personalitat no consistiria únicament en "conductes normals". Juntament amb aquestes conductes es poden descobrir un conjunt, més o menys ampli, segons el funcionament del sistema,

#### Vegeu també

Sobre el paradigma consensual consulteu l'apartat "El paradigma del consens en la teoria social: teories funcionalistes" dins d'aquest mòdul.

de “conductes desviades”. Però això no és perjudicial per al manteniment de l'estabilitat del sistema social. Al contrari, les “conductes desviades” poden redundar en més estabilitat si el sistema social disposa dels mitjans adequats per a fer-hi front.

Com hem vist, la funció del sistema d'integració social consisteix, precisament, a fer front a aquestes “conductes desviades”. Limitant-nos a la funció particular del sistema jurídic d'integració social, hi ha dues maneres diferents de fer front a les “conductes desviades”. En primer lloc, el sistema jurídic d'integració social disposa d'un conjunt de **mecanismes penals o sancionadors** mitjançant els quals es “castiga” el subjecte transgressor. No obstant això, els desenvolupaments més recents d'aquest model teòric tendeixen a considerar que aquest tipus de mecanismes no són plenament eficaços per a mantenir l'ordre social. Els sistemes d'integració social, si es vol garantir eficaçment l'estabilitat del sistema social, han de disposar sobretot de **mecanismes preventius i mesures de retroalimentació**. Segons això, la funció d'un bon sistema jurídic d'integració social ha de consistir en la posada en funcionament de mecanismes i mesures tendents a disminuir l'*output* de “conductes desviades” més que al recurs a mecanismes de força per a castigar els comportaments desviats, cosa que afecta fins i tot la reacció punitiva dels mecanismes de control social tradicionals.

Originàriament, es diu, la violència jurídica tenia una funció merament repressiva; però ara, dins d'un sistema d'integració social, la violència jurídica també assumeix **funcions integradores**. En un règim de control social basat en la idea de consens, la violència jurídica, perquè sigui eficaç com a mitjà d'integració social, ha de tenir altres funcions a més de les merament retributives o dissuasòries.

### **Exemple**

Mitjançant el càstig penal no solament es reprimeix o es neutralitza el delinqüent, a més s'estaria fent valer el punt de vista del sistema social i d'aquesta manera es contribuiria a restablir la confiança institucional dels qui s'integren perfectament en el tot social. En aquests casos el càstig tindria com a funció representar o expressar el punt de vista del sistema social enfront de la transgressió. Aquesta funció simbòlica de la pena estaria encaminada a restablir la confiança institucional dels no transgressors en el sistema i a consolidar la seva fidelitat. Seria una funció simbòlica contraposada a la de la conducta desviada tendent a restablir la confiança dels no transgressors en el sistema i a reforçar els valors socials d'integració (Calvo, 1992).

Ara bé, davant aquest tipus de plantejaments, les transformacions del dret condueixen a un panorama en què les funcions integradores semblen haver portat a intervencions que anirien més enllà de la violència jurídica pròpia dels mecanismes tradicionals de control social i, fins i tot, de la prevenció-integració que defensen algunes de les noves teories sobre la pena. La dimensió preventiva de les noves polítiques criminals i de seguretat ens situa davant una renovada lògica del control social, que estaria promovent formes d'acció preventiva primàries i secundàries que operen com a mecanismes d'integració mitjançant la intervenció en els sistemes socials primaris o davant situacions de risc per a tractar de reduir d'arrel o *a priori* els comportaments desviats. Òb-

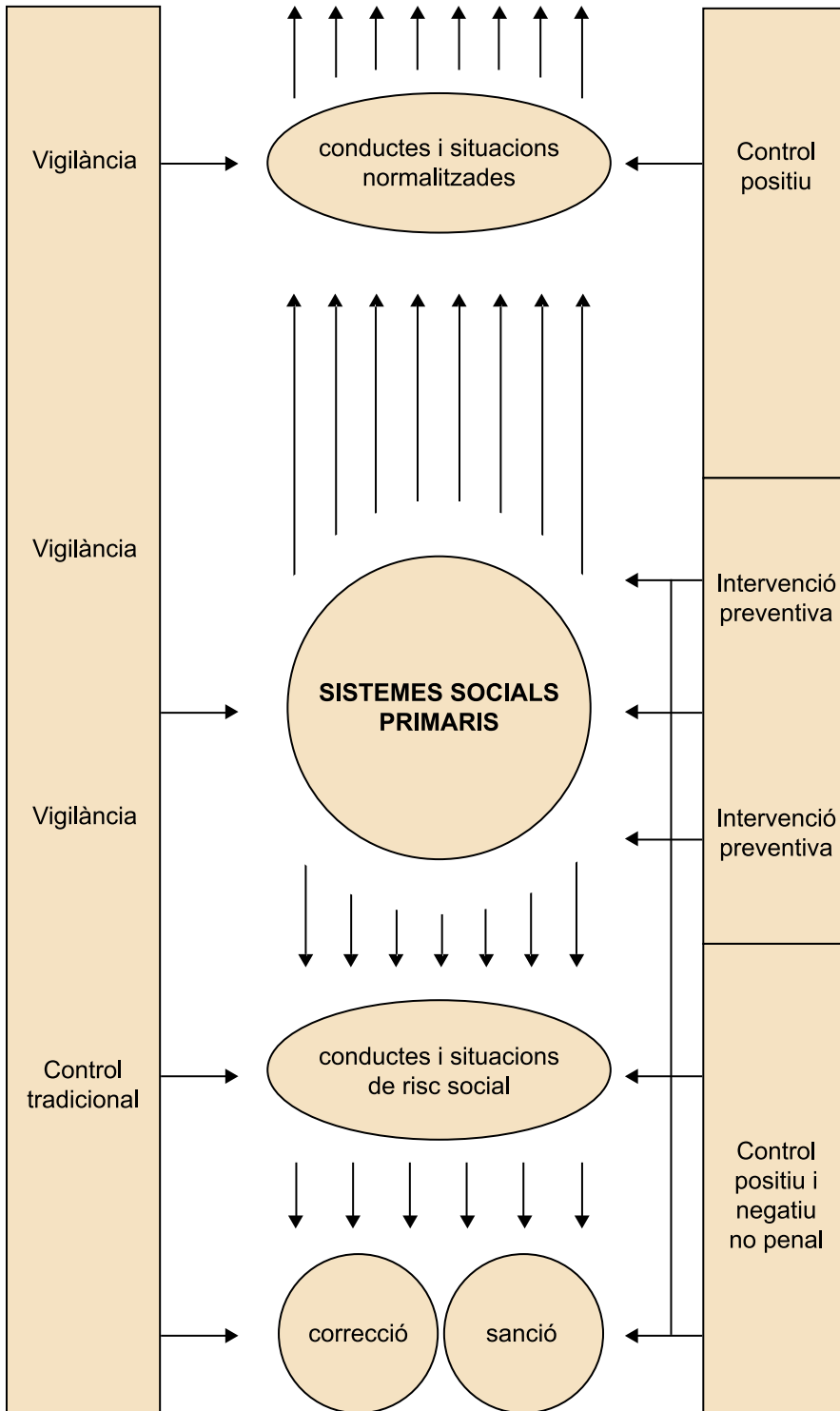
viament, això implica un canvi de plantejament important en relació amb les tesis tradicionals sobre les funcions socials del dret i, particularment, sobre les funcions de control social.

La ideologia liberal creia possible conciliar llibertat i seguretat. Potser per això, com s'ha apuntat més amunt, el paper de l'estat era concebut com el d'un simple guardià de l'ordre públic. La seva intervenció en l'economia i en l'organització de la vida social es limitaria a garantir les lleis de la naturalesa. L'entramat repressiu del dret estaria encaminat a protegir el contingut mínim dels fonaments de l'ordre social natural segons les regles de joc "espontànies" que determina la raó i a establir els procediments i les condicions necessàries per a mantenir-lo coactivament. Avui dia, no obstant això, l'evolució de les formes jurídiques i polítiques sembla estar recorrent un camí diferent. D'entrada, els canvis en les polítiques de seguretat actuals també evidencien, d'una banda, el creixement progressiu de l'entramat repressor de l'estat –al marge de la vocació garantista liberal, per cert–, amb la finalitat d'ampliar els espais i les possibilitats d'intervenir amb funcions de vigilància i control repressiu, i, de l'altra, la revaloració de la intervenció preventiva de tot ordre davant les situacions de "risc".

Pel que fa al creixement de l'entramat repressor de l'estat, l'enduriment o l'ampliació dels espais del control tradicional acostumar a basar-se en situacions d'alarma social –reals o fictícies, com el terrorisme, la por xenòfoba, la droga, etc.–, que, en ser amplificades mediàticament, obren espais i legitimen l'enduriment de les polítiques criminals i de seguretat. Conjunturals, en principi, però que a poc a poc tendeixen a generalitzar-se i a desenganxar-se de les causes que en van justificar el desplegament "excepcional".

No obstant això, en l'actualitat, l'eficàcia de les polítiques de seguretat no solament passa per l'extensió i l'enduriment dels espais del control tradicional, també requereix l'existència de mecanismes de control preventiu, positius i negatius, més amplis i sofisticats, i una organització més flexible, susceptible d'adaptar-se ràpidament a conjuntures canviants i emmotllar-se als imperatius pragmàtics de les noves estratègies preventives de control. Ara com ara, es tendeix a considerar que aquest tipus de mecanismes, malgrat l'ampliació i sofisticació que haurien aconseguit en l'actualitat, no són els més eficaços per a mantenir l'ordre social. Si es vol garantir eficaçment l'estabilitat del sistema social i la seguretat, s'ha de disposar sobretot de **mecanismes d'intervenció preventiva** que actuïn sobre les causes que generen els riscos socials. Dit d'una altra manera, si les polítiques de seguretat volen ser realment eficaces, han de posar en funcionament mecanismes i mesures d'intervenció que permetin actuar **preventivament** davant situacions que generen "riscos" per a l'ordre social i la seguretat ciutadana, i els comportaments que hi estan associats.

Gràfic 2. La lògica social del control preventiu



S'obre pas així a un sistema de control i integració social tremendament ampli i complex. Com s'intenta mostrar gràficament i de manera resumida en el **gràfic 2**, les polítiques de seguretat actuals continuen conservant o, millor dit, amplien els pressupòsits del sistema de control tradicional, però també avancen considerablement en el desplegament de nous instruments d'integració i de control, positiu i negatiu, vinculats a una lògica d'intervenció preventiva que s'articula sobre definicions difuses de situacions de "risc" per a l'ordre so-



cial i la seguretat ciutadana. D'aquesta manera, ja no solament el sistema penal actua com a mecanisme de control social, sinó que també ho fa el dret regulatiu de les polítiques socials.

Els mecanismes i les formes de control preventiu orientades a la inspecció i el control d'activitats rellevants per a la seguretat no són una novetat, com tampoc ho és el fet que s'associïn per regla general a l'ús d'instruments normatius i burocràtics característics del dret regulatiu (Braithwaite, 2000).

### Exemples

Algunes, fins i tot, com el control d'armes i explosius o de l'hostalatge, es poden considerar com a "tradicionals". Altres presenten més novetat, com les regulacions econòmiques, per la qual cosa s'estableixen determinades mesures de prevenció del blanqueig de capitals, i disposicions reglamentàries que les despleguen, o la normativa sobre fabricació, distribució, prescripció i dispensació de preparats psicotròpics. Davant aquests supòsits ens trobem amb el que s'ha denominat *regulació econòmica* en sentit estricte, amb l'única excepció que el control positiu i negatiu sobre la seva implementació es vincula en aquest cas a burocràcies policials prèviament nodrides dels experts, que requereixen la implementació d'aquest tipus de normativa en què s'incorporen sabers científicotècnics o econòmics altament especialitzats.

També tenen una importància singular, des del punt de vista de les transformacions del control social, algunes formes d'intervenció pública en l'àmbit de l'acció social, indirectament orientades a la prevenció de riscos per a la seguretat ciutadana i comportaments delictius. Algunes de les polítiques públiques assistencials que desenvolupen els estats socials contemporanis<sup>1</sup>, a més dels objectius assistencials i/o compensatoris bàsics que promouen, solen amagar com a funcions latents la integració dels subjectes en situació de risc i la restauració del teixit comunitari amb finalitats de defensa social. Dit d'una altra manera, l'estat del benestar desenvolupa mecanismes d'ajust i compensació dels riscos socials alhora que intervé amb finalitats assistencials i distributives.

Encara que no aprofundim en aquesta qüestió, val la pena apuntar que aquestes formes d'intervenció en les relacions socials primàries, encara que quedin al marge de l'actuació directa dels apartats repressius tradicionals, representen un component fonamental de les polítiques de seguretat i de control social actuals –enteses en sentit ampli. Encara més, es pot dir que algunes polítiques socials representen, enfront de molts dels riscos que tenen plantejades les societats actuals, l'autèntica prevenció en matèria de seguretat ciutadana i una de les línies d'acció més efectives –i eficients, en termes cost-benefici– per al control del delictes.

La perspectiva que hem anat introduint en les últimes pàgines s'ha impregnat d'una certa "filosofia de la sospita" i això ha servit per a anar fent evidents algunes de les funcions latents del control social que emmascaren les tesis funcionalistes. Queden pendents de resposta, encara, algunes qüestions importants per a comprendre el veritable significat dels mecanismes d'integració i control social en les nostres societats. Per a donar resposta a aquestes qüestions ens servirem inicialment dels plantejaments d'algunes teories conflictualistes

<sup>(1)</sup> Salaris d'inserció, intervenció familiar, protecció de menors, polítiques de joventut, prevenció de drogodependències i integració de drogodependents, polítiques d'immigració, etc.

o, en un sentit més ampli, crítiques. De pas, aquesta revisió ens servirà per a apuntar algunes qüestions relacionades amb la incidència de la teoria social en la criminologia.

Davant les tesis funcionalistes, les teories conflictualistes presenten el recurs al dret penal com a instrument de control social vinculant-lo a funcions de dominació. En aquestes teories, no solament no s'oculta la dimensió repressiva del dret, sinó que, fins i tot, es tendeix a accentuar. Com que no estan basades en un model assentat en principis de consens i integració, situen el conflicte en el centre de les dinàmiques socials, en general, i de l'estudi del crim i el càstig, en particular.

Encara que es poden buscar arrels en l'obra d'alguns autors pioners –Willen Bonger, Edwin Sutherland o Thorsten Sellin– al començament del segle passat (Turk, 2000), la veritat és que el nucli més consistent d'aquesta criminologia conflictualista no es desenvolupa fins a la publicació de l'obra de Vold, *Theoretical Criminology*, el 1958, basada en les tesis de Simmel. Es perllonga en la dècada dels seixanta del segle passat, de la mà d'autors d'inspiració marxista com Richard Quinney i William Chambliss o amb arrels més complexes, que porten fins i tot fins a Weber, com Austin Turk. Aquestes teories es caracteritzen pel desenvolupament d'una perspectiva crítica que posa en evidència el caràcter no neutral dels mecanismes punitius de control social. Ja sigui insistint que la noció de crim és una construcció social en què tenen un paper essencial els grups dominants fins a arribar a la conclusió que el dret penal és un instrument d'opressió capitalista (Quinney, 1985, 2008).

La perspectiva anterior també serà defensada per altres autors vinculats a la nova criminologia (Taylor, Walton i Young 1990) o la criminologia crítica (Barratta, 1986). En la mateixa línia, Stanley Cohen (1988) ens va ajudar a ampliar encara més la perspectiva amb la seva visió sociològica de l'ordre social. D'una banda, reafirmant la tesi que el camp acadèmic no és ni objectiu, ni neutral en els seus discursos sobre el control. D'altra banda, amb una formació interdisciplinària, tant teòrica com pràctica, va contribuir decisivament a obrir les “visions” del control social que havien continuat centrades en plantejaments de control penal.

Encara que aquests autors parteixen de la crítica als corrents anteriors i introdueixen plantejaments nous que els porten més enllà de les tesis de la criminologia conflictualista dels anys seixanta i setanta, en realitat aprofundeixen en opinions que, igual que les anteriors, poden ser qualificades de conflictualistes. Ara bé, una vegada dit això, també cal precisar que les seves propostes van adquirint matisos nous i a poc a poc es van centrant en un enfocament criminològic autònom. En tot cas, els seus plantejaments també es caracteritzen per la defensa d'un discurs crític i la caracterització del dret penal com un mecanisme de dominació.

Les perspectives criminològiques basades en tesis conflictualistes tenen una gran utilitat per a fer visible el caràcter no neutral de les funcions repressives del dret i posar en evidència alguns dels ressorts ocults dels mecanismes de control en les nostres societats, però les orientacions més tradicionals potser són insuficients per a descobrir les claus de les dimensions integradores dels nous mecanismes de control social. En bona part, perquè aquests nous mecanismes corresponen al que s'ha anomenat la "modernitat tardana", pròpia dels canvis vertiginosos que hauria experimentat la nostra societat en les últimes dècades i que haurien tingut un ressò important en l'objecte d'estudi de la criminologia (Garland i Sparks, 2000).

Les noves teories del control social han de fer front al desplaçament que s'ha reflectit més amunt i que situa en un primer pla les polítiques d'intervenció basades en mecanismes primaris i secundaris de prevenció, la qual cosa obliga a un desplaçament correlatiu de les matrius socials a partir de les quals reflexionar sobre les noves lògiques del control social. I, dins de les teories conflictualistes, un autor que ens pot ajudar en aquest sentit és Michel Foucault.

L'obra de Foucault sempre ha estat tinguda en compte per la criminologia i la filosofia juridicopolítica. En particular, el seu llibre *Vigilar y castigar* (Foucault, 1976) ha estat estudiat i ha servit com a fonament en nombrosos discursos dins d'aquests àmbits. No obstant això, amb vista a comprendre el que hem denominat *nova lògica del control social* és molt més interessant l'obra tardana d'aquest autor o, si es prefereix, la del segon –o tercer– Foucault. Com hem apuntat més amunt, en l'apartat de teories del conflicte, nocions com "*poder pastoral, biopolítica, governabilitat, subjectivació, tecnologies del jo*, etc. van més enllà del model del control tradicional basat en els mecanismes del poder sobirà o dels desenvolupaments moderns del control disciplinari i ens porta a analitzar les relacions de dominació com a "poder social". Això, d'una banda, desborda una visió del control centrada en l'estat, i, de l'altra, supera la configuració estreta del control punitiu com la forma de "governabilitat" característica del poder en les societats actuals (vegeu *supra* II.2.1)

Posteriorment, alguns d'aquests plantejaments han estat desenvolupats per deixebles de Foucault com Castel, Ewald o Donzelot i han tingut una projecció important en l'àmbit de la criminologia (O'Malley, 2006a; Rose, O'Malley i Valverde, 2006). Aquests treballs permeten identificar tendències en la nova penologia que semblen orientar-se més cap a tècniques d'identificació, classificació i control de grups de risc, que a les formes tradicionals de control de la ideologia penal liberal. D'altra banda, la perspectiva del risc permet aprofundir en l'anàlisi de les noves formes del control preventiu, com polítiques criminals i de seguretat basades en estratègies de control del risc.

Les recerques de **Robert Castel** (1984), des de la perspectiva de la psiquiatria, li van permetre visualitzar la importància creixent de la gestió regulativa dels grups en situació de risc i el sorgiment d'un nou model de política social preventiva adequada a societats basades en una cultura de la seguretat, que acaba

#### Vegeu també

Per a més informació sobre el control en les teories conflictualistes, podeu veure l'apartat "Teories del conflicte" en aquest mòdul. Vid., en particular, el que s'ha dit sobre M. Foucault.

situant les **proteccions socials**, que correspondrien a l'estat social o protector, al costat de les **proteccions civils**, característiques de l'estat de dret (Castel, 2003). Una estratègia que adquireix forma anticipant la intervenció per a evitar l'eclosió de situacions de perill mitjançant la identificació dels contextos i dels grups de risc. En aquest sentit, mitjançant aquestes noves estratègies no es tracta tant d'articular mecanismes d'intervenció tendents a la neutralització de les persones "perilloses", com de desenvolupar formes d'intervenció basades en tècniques de prevenció primària o secundària, amb la finalitat d'evitar les situacions de risc i els perills mitjançant el maneig dels nivells i els grups de risc. Segons la seva opinió, les tècniques administratives o "regulatives" orientades a una gestió anticipatòria, preventiva, dels riscos el que busquen, precisament, és minimitzar les intervencions psiquiàtriques més extremes i directes tendents a la neutralització dels individus "perillosos" (Castel, 1984, 1991).

Una qüestió important en relació amb això, que posa en íntima relació els desenvolupaments actuals de les polítiques criminals i de seguretat esbossats més amunt amb les tesis de la gestió dels riscos, és que no interessin tant els "individus" perillosos com identificar els nivells i els grups de risc per a facilitar la intervenció preventiva, anticipatòria. La pregunta subsegüent que cal fer-se és, òbviament: com s'identifiquen llavors els nivells de risc i els grups de risc? La resposta també ve donada pels desenvolupaments teòrics d'un altre deixeble de Foucault, François Ewald (1986, 1991), sobre les assegurances. Les seves recerques posaven de manifest que els riscos eren calculables amb base en una lògica estadística i aquesta és la línia de treball que han seguit molts criminalistes, tant des d'una perspectiva més general com específica, apostant per una "criminologia actuarial" (Feeley i Simon, 1994; O'Malley, 1992) i donant entrada a la noció de *risc* com un element central en la perspectiva criminològica (O'Malley, 1996a).

Però encara es pot fer un pas més, Nicolás Rose, entre altres autors, estaria proposant una anàlisi de més envergadura sobre les formes de control en sintonia amb l'obra de l'últim Foucault i les seves tesis sobre governabilitat, subjectivització i tecnologies del jo. La governabilitat foucaultiana, segons Rose (2000), no es limita, per raons òbvies, als mecanismes punitius tradicionals del control social, ni tan sols incorporant-hi els nous mecanismes preventius de seguretat habituals en les nostres societats. En les nostres "societats de control" (Deleuze, 1999), els mecanismes de control arriben molt més enllà i moltes polítiques socials poden ser vistes com formes de control preventiu (família, joventut, infància, exclusió, etc.). Òbviament, això obre unes perspectives d'anàlisi per a reflexionar sobre les transformacions del control social amb un grau de complexitat més gran i reconèixer que la nova lògica integradora d'aquest respon a pautes polítiques d'intervenció. Amb tot, l'error de Foucault potser va radicar a prescindir del control tradicional, en associar-lo a una fase de dominació superada per les transformacions del poder pastoral i la governabilitat exercida des del poder social. Un plantejament en què l'estat i el dret o, dit d'una altra manera, els mecanismes de control basat en la violència jurídica s'acaben diluint, com ja va passar amb les tesis de Parsons. Per la nostra banda, en el

**gràfic 2** (vegeu *supra*) no solament hem mantingut la rellevància simbòlica del poder tradicional, sinó que hem anat fent més gruixudes les fletxes que denoten la seva incidència sobre els sistemes socials primaris i, en particular, davant les conductes desviades.

Com a conclusió, podríem dir que el dret té un espai evident en les teories del control social, però que aquest espai es va tornant complex i els perfils que s'hi acosten es desdibuixen. Per això és pertinent fer aproximacions interdisciplinàries. D'altra banda, les transformacions jurídiques ens situen davant noves funcions del dret i espais de control que amplien en molts sentits els mecanismes tradicionals del control jurídic. També s'ha avançat considerablement en el desplegament de nous instruments d'integració i control, vinculats a una lògica d'intervenció preventiva. Això implica que no solament el sistema penal, sinó també el dret regulatiu de les polítiques socials, es posa en molts casos al servei dels mecanismes de control social. Això ens ha obligat a introduir noves perspectives amb la finalitat de comprendre les noves lògiques del control preventiu i integrador cap al qual s'orienten aquestes transformacions. En particular, s'ha hagut de recórrer a nous plantejaments teòrics i crítics per a comprendre el veritable significat dels mecanismes d'integració i control social en les societats contemporànies. Uns mecanismes que, com s'ha vist, tendeixen a descansar en gran manera entorn del desenvolupament d'estratègies d'intervenció institucional orientades a la prevenció i la gestió dels riscos derivats dels desajustaments socials i l'existència de grups o contextos socials de risc. Aquest plantejament hauria tingut una projecció important en el terreny de les polítiques criminals, però també en el de les polítiques socials (Kems-hall, 2002; Picontó Novales, 1996; García Inda i Susín Betrán, 1998).

### 3.2. Canvi social i canvi jurídic

Un altre tema important sobre el qual s'ha debatut profusament en la teoria social és el del canvi social, assumpte entorn del que ha tingut lloc una contraposició radical entre les tesis conflictualistes i les funcionalistes. Podem definir el canvi social com la modificació de l'estructura social i de les pràctiques i els valors que s'hi vinculen. Les teories del canvi social són un dels tòpics centrals en qualsevol programa de sociologia i han estat una constant en l'obra dels autors clàssics i contemporanis en l'àmbit de les ciències socials i històriques.

Òbviament en aquestes pàgines limitarem molt l'enfocament respecte de la definició que hem avançat, ja que no ens interessa tant el canvi social en abstracte com les interrelacions entre canvi social i canvi jurídic, una orientació especialment rellevant des del punt de vista de la sociologia jurídica. Perspectiva en la qual ja en als orígens descobrim la vinculació del canvi jurídic amb el canvi social. Així, recentment (Tamanaha, 2011) s'ha assenyalat la importància de les tesis pioneres d'Eugen Ehrlich en aquest sentit.

#### Nota

Així, termes com desenvolupament, progrés, evolució o revolució social; teories lineals o cícliques; evolució unilineal i multilineal; evolucionisme social; materialisme històric; canvi social causat per factors culturals, polítics, econòmics i/o socials; etc. són clau en qualsevol manual de sociologia.

Aquesta vinculació de **canvi social** i **canvi jurídic** s'ha vist enfosquida pel pes de les teories funcionalistes, incapaces d'integrar el canvi social en els models sistèmics de la seva teoria consensual. Precisament, una de les crítiques més persistents a les teories funcionalistes planteja la seva incapacitat per a integrar en els models sistèmics el canvi social. Una objecció que Parsons mai no va arribar a superar i que Luhmann, amb una perspectiva més centrada en la sociologia jurídica, ho va intentar revisant les seves propostes inicials. De fet, en una segona fase de la seva producció, Luhmann propugna una teoria autopoietica dels sistemes socials i del dret. El concepte d'*autopoiesi* havia estat encunyat des de la biologia evolucionista i, segons l'opinió d'aquest autor, era particularment adequat per a representar el canvi social en general i l'evolució dels sistemes jurídics. Com a conseqüència, presenta el sistema jurídic com un sistema "**autopoietic**". En general, segons l'opinió d'aquest autor, els sistemes socials poden ser considerats tipus especials de sistemes "**autopoietics**". El concepte d'*autopoiesi* és utilitzat per Luhmann, mitjançant la seva conjunció amb la teoria de sistemes, per a explicar la unitat dels sistemes socials i, en particular, la unitat formal del sistema jurídic i la seva evolució (Luhmann, 1988b).

La teoria luhmaniana del sistema jurídic com a **sistema autopoietic** explicaria l'evolució controlada del dret com a autoreproducció, com el resultat d'equilibris interns entre el que denomina el *tancament normatiu* i l'*obertura cognitiva* del sistema al **seu ambient**, és a dir, a les implicacions del sistema jurídic en els altres subsistemes socials. D'aquesta manera, el sistema pot evolucionar per adaptar-se al seu entorn sistèmic sense que aquesta evolució faci perillar la seva unitat autònoma, ja que l'obertura cognitiva es fa per mitjà de mecanismes d'observació autoreferencials i, des del moment en què es reproduïx a si mateix mitjançant la seva pròpia estructura normativa, l'obertura del sistema és controlada autoreferencialment pels mateixos mecanismes formals que imposa la seva clausura normativa (Luhmann, 1986; 1988a; 1988-b; Teubner, 1986; 1988).

Així doncs, som davant una evolució controlada sistèmicament i limitada, en la qual no escau, per exemple, la utilització del dret com a factor de canvi social ni tampoc la consideració del dret com a objecte de canvi per l'acció d'altres factors socials d'una manera directa. En la sociologia jurídica, des d'una perspectiva general, se sol prendre partit per una opció o una altra (Ferrari, 2000), superant els plantejaments de l'evolució autopoietica del dret. Així, hi haurà autors que, com Friedman (1978), es plantegen senzillament que el canvi jurídic pressuposa el canvi social i en depèn. Amb tot, aquest autor distingirà quatre supòsits diferents, per deixar clar que no sempre el dret evoluciona com a resultat de la incidència de forces socials externes i que el mateix sistema jurídic pot modular el canvi internament o no en aquests supòsits. Però, des d'una perspectiva radicalment contraposada, també s'ha vist en el dret un instrument per a accelerar el canvi social o provocar-lo i, fins i tot, com una es-

tratègia per al canvi especialment valorada pels reformadors socials (Handler, 1979). Aquesta última és precisament la perspectiva en la qual ens centrarem en aquests materials.

Elías Díaz s'ha plantejat, entre nosaltres, l'esmentada ambivalència entre dret i canvi social, i ha conclòs insistint en l'exigència de tenir en compte també la dimensió transformadora –i alliberadora– del dret. Consegüentment, pensant en les societats democràtiques, reclama la necessitat de la funció transformadora activa del dret, juntament amb la resta dels factors socials, per a impulsar polítiques de transformació social i d'alliberament (Díaz, 1996). En aquest sentit, el dret és vist per aquest autor com a possible factor de canvi social, i fins i tot com a agent per a transformacions humanes de caràcter emancipador. Òbviament, el model que té en ment aquest autor és el d'estat social democràtic, un model jurídic intervencionista en què el dret es converteix en una eina per a la realització de valors, interessos i objectius socials.

Els plantejaments d'Elías Díaz enllaçarien directament amb el reformisme legal i la utilització del dret per a promoure finalitats socials. Aquests nous plantejaments sobre les funcions del dret comporten un canvi tan important en les estructures i funcions del dret que, segons Nonet i Selznick (1978), haurien donat lloc a un nou estadi en l'evolució jurídica. La veritat és que **la utilització del dret com a mitjà d'intervenció social**, és a dir, com a instrument per a orientar i configurar les relacions socials d'acord amb uns determinats interessos i finalitats socials, determina l'estatalització del sistema social. L'ús del dret amb funcions de planificació desborda àmpliament els objectius de la "procura assistencial" o la ja gairebé tradicional intervenció de l'estat en qüestions de política econòmica per a atribuir-se la competència i la possibilitat de reconstruir jurídicament les formes de vida de les societats contemporànies. La utilització del dret com a mitjà genera una profunda "legalització" o "colonització" jurídica de la societat civil. En aquest sentit, també es parla d'un estat regulatiu o d'un estat administratiu (Calvo, 1998).

L'orientació del dret cap a finalitats regulatives i de reforma social ha generat crítiques importants. En molts casos les crítiques procedeixen de posicions neoliberals, però també s'hi han abocat crítiques des de les posicions funcionalistes de Luhmann o Teubner, esbossades més amunt. Aquests autors han arribat a reivindicar la inversió en els mecanismes d'evolució del dret per a fer front a una tendència intervencionista de legalització de les relacions que conduiria directament a la mort de dret (Teubner, 1992).

Encara que no es comparteixin aquest tipus de crítiques, potser val la pena reflexionar sobre el reformisme legal com a instrument de transformació social amb una mica més de profunditat per a comprendre'n l'abast i les limitacions. Per a això intervindrem en la utilització del reformisme legal amb la finalitat de superar les discriminacions de la dona i/o eradicar la violència de gènere per part del moviment feminista.

El model de reforma social basat en estratègies d'intervenció politicojurídica encaixaria perfectament amb el procés de canvi social propugnat per algunes organitzacions de dones. En una segona onada, les demandes del moviment feminista han anat més enllà de reivindicar la igualtat formal en la llei i en l'aplicació de la llei, i des dels anys seixanta del segle passat han plantejat la necessitat de reformes legals per a superar la discriminació i aconseguir la plena realització dels drets de la dona (Anleu, 2003; Bodelón, 1998). En particular, els moviments de dones contra la violència de gènere ocupen un lloc central en aquesta demanda d'intervenció jurídica per a eradicar la violència de gènere. Els avenços de l'activisme feminista en aquest camp ens proporcionen una talaia singular per a l'anàlisi de la relació entre canvi jurídic i canvi social i, més concretament, sobre la vinculació del canvi jurídic en aquest àmbit amb les demandes del moviment social feminista, d'una banda, i l'abast de les seves conseqüències en l'eradicació de la violència contra les dones i la transformació social de la qual suposadament aniria acompanyada aquesta acció, de l'altra.

Els moviments socials i, en aquest cas, en particular les organitzacions de dones i el moviment feminista van contribuir decisivament a fer visible la violència familiar de gènere i a desenvolupar mecanismes per a eradicar-la posant sobre la taula que els problemes de les dones maltractades no eren problemes individuals, sinó que constituïen un problema social que requereix intervenció social i política. Amb aquesta finalitat, el moviment feminista, sobretot als orígens i en particular en l'àmbit anglosaxó, va propiciar una estratègia de canvi social basada en polítiques d'intervenció juridicopenal.

La necessitat de trencar amb la sacralització de l'àmbit íntim i la reducció de la violència masclista a problemes "personals" va impulsar la tendència dels moviments feministes a reivindicar la intervenció estatal. La **juridificació** de la lluita contra la "violència domèstica" es va basar en bona mesura en la consideració de les funcions simbòliques indirectes de la intervenció jurídica i en particular de les reformes penals. El dret es va considerar el mitjà més important per a aconseguir la consideració de les agressions familiars de gènere com un afer públic. Partint de la consideració que el dret i, en particular, el dret penal són un dels principals mitjans per a reafirmar valors, l'acció dels col·lectius de dones i en particular de les advocades de dones maltractades es va centrar en el desenvolupament d'instruments jurídics i regulatius encaminats a "apoderar" les víctimes del maltractament, alhora que s'avança en la seva protecció i en el càstig dels maltractadors promovent reformes penals.

L'acció dels moviments de dones en favor d'un dret penal que fes justícia i corregís una desconsideració dels drets de les dones que pateixen violència per raons de gènere i fes aflorar la seva situació com un problema públic i d'índole política va trobar ressò en la proclivitat dels governs a fer descansar les estratègies de canvi social en polítiques d'intervenció juridicopenal. Potser,



perquè les polítiques de control fan del dret penal una àrea particularment atractiva de reforma jurídica. I això per moltes raons, però sobretot pel seu baix cost.

Com hem avançat més amunt, no fa falta ancorar-se en tesis consensualistes per a avançar algunes reflexions crítiques i, sobretot, aportar una perspectiva més complexa a l'anàlisi de les interrelacions entre canvi jurídic i canvi social. Un autor que ens pot ajudar a aprofundir en aquesta qüestió és **Pierre Bourdieu** (2000). Aquest autor assenyala que la creació jurídica no es pot entendre fent referència exclusivament al camp jurídic, com tampoc no es pot limitar a tenir en compte la demanda social sense més ni més. Bourdieu sosté que el veritable legislador no és el cos legislatiu encarregat de redactar la llei, sinó que també cal tenir en compte el conjunt d'agents que elaboren les aspiracions o les reivindicacions privades i oficioses, en promouen el reconeixement com a problemes socials, n'organitzen les manifestacions públiques<sup>2</sup> i les pressions<sup>3</sup> destinades a fer-les avançar.

<sup>(2)</sup>Articles de premsa, obres, plataforma de les associacions i dels partits, etc.

<sup>(3)</sup>Protestes, peticions, marxes, etc.

Ara bé, aquestes demandes socials no es tradueixen directament en accions jurídiques, sinó que són tamisades dins del camp jurídic, amb la qual cosa adquireixen la forma jurídica que les fa operatives –i les canalitza i les limita, hi afegiríem. Dit d'una altra manera, la producció jurídica modela la construcció del problema social i les alternatives produïdes pels moviments socials, i ho adapta a les tècniques i formes de representació del dret alhora que permet mobilitzar els mitjans de coerció.

Aquestes apreciacions de Bourdieu ens posen en la pista dels límits del dret com a instrument de transformació social. Límits que, en el cas que hem pres en consideració (el reformisme legal com a instrument de lluita contra la violència de gènere), també es manifestaran amb claredat. D'entrada, des de les mateixes teories feministes s'ha qüestionat el recurs al dret amb finalitats de reforma social per a realitzar valors i interessos de la dona. Sobre aquest tema, s'ha dit que recórrer al dret implica acceptar una construcció esbiaixada pels segles de dominació masculina, que hauria imposat un llenguatge i uns fonaments d'intervenció que mai no han tingut en compte els drets i els interessos de les dones.

### **Exemple**

Així, ens podem trobar autores que plantegen un rebuig radical a la utilització del dret per a fer front a la violència contra les dones, atès el caràcter patriarcal i antifeminista d'aquest instrument.

O, en tot cas, el recurs al dret amb finalitats de reforma social exigiria una anàlisi prèvia dels mecanismes jurídics a fi d'avaluar els pros i els contres d'una estratègia assentada en un mecanisme de poder que no és neutre i que ha legitimat una determinada estructura social. És cert que aquests plantejaments han estat contestats tant des de la teoria com des de la praxi, però no hi ha dubte que s'hauran de tenir en compte i hauran de servir com a fonament per

a modular les estratègies d'intervenció des del dret. Això porta a la necessitat d'avaluar des d'una perspectiva de gènere les implicacions i conseqüències de qualsevol reforma legal que s'empregui o es promogui. A més, i potser no menys important, sempre queda el dubte sobre si l'increment dels mitjans de control social per a fer front a la violència contra les dones no acabarà comportant de fet un augment del control sobre les dones.

Cal tenir en compte que el dret penal només proporciona respostes davant les concretes manifestacions del problema, però mai no ho pot fer davant l'estructura social, tret que especulem sobre les funcions retributives, preventivogenerals de la pena o, en el pitjor dels casos, sobre les funcions simbòliques de la pena. Això ens portaria a haver-nos de plantejar importants problemes de legitimitat. A més, la reacció penal és per definició tardana. Fins i tot les funcions cautelars del dret penal es desenvolupen *a posteriori*, i això pot fer que el recurs al dret penal pugui arribar a ser tardà i insuficient per a protegir eficaçment les víctimes. D'altra banda, la violència contra la dona no és una qüestió de comportaments desviats o, almenys, no ho és en el més ple sentit d'aquest terme, ja que els comportaments masculins violents continuen trobant legitimitat en els valors socials imperants en molts contextos. Una altra cosa és que les reformes legals promoguin que les normes jurídiques situïn clarament la confrontació d'aquests comportaments amb nous valors i noves pràctiques confirmades com a legítimes pel canvi jurídic. I això, òbviament, també és important.

En definitiva, el que cal transformar és l'estructura profunda de la nostra societat. Un sistema de relacions familiars establert sobre la desigualtat material i l'asimetria del poder porta a pensar que, si s'insisteix en la intervenció jurídica, ha d'anar més enllà de les meres polítiques criminals i enfocar-se a partir de mecanismes d'intervenció més profunds, que "legalitzin" i transformin les relacions socials i familiars des de nous valors. Tot i així, el recurs al dret amb finalitats de reforma social presentarà límits i problemes de diversa índole, en què haurem de continuar aprofundint.

Aquest tipus de desenvolupaments condueixen a un sistema de control social molt més complex. D'altra banda, estableixen la necessitat de prendre en consideració la perspectiva de gènere com un element fonamental per a reflexionar sobre les transformacions socials i jurídiques. La teoria social ens continuarà facilitant eines amb aquesta finalitat.

### 3.3. Perspectiva de gènere i interseccionalitat

El tercer tema que hem triat per a aprofundir entorn d'alguna de les qüestions centrals de la teoria social és el de la **perspectiva de gènere**, d'especial rellevància per al dret i les polítiques públiques en l'actualitat. Igual que en els apartats anteriors, els objectius d'aquest acostament són modestos, com correspon a uns materials introductoris. Conseqüentment, en aquest epígraf no es pretén donar compte de la teoria social feminista, ni delinear una criminologia feminista o una filosofia feminista del dret, sinó més aviat introduir la necessitat de disposar d'una perspectiva de gènere en qualsevol d'aquestes

aproximacions als fenòmens socials i jurídics, i facilitar algunes eines analítiques amb aquesta finalitat. Òbviament, això implica aclarir primer algunes qüestions sobre l'origen d'aquests plantejaments i perfilar els conceptes que ens permetin comprendre l'abast de la teoria feminista i la perspectiva de gènere.

El desenvolupament de les teories juridicopolítiques feministes i la perspectiva de gènere en l'àmbit de les ciències jurídiques i la sociologia del dret no es poden considerar aïlladament del context general del desenvolupament del feminisme com a moviment social i hi haurà interrelacions amb el desenvolupament de les tesis feministes en els diversos camps del coneixement. Per això centrarem el tema amb una introducció al desenvolupament dels *feminismes*, terminologia que preferim, ja que és difícil aglutinar la pluralitat teòrica i reivindicativa en el singular *feminisme*.

Hi ha una tendència a sistematitzar el desenvolupament del moviment i la teoria feminista en onades (*waves*). Així, es parla d'una primera onada feminista, que caracteritzaria el feminisme liberal; una segona onada, articulada entorn dels moviments d'alliberament de la dona que sorgeixen als anys seixanta i setanta del segle XX, i, una tercera onada, que aglutinaria un moviment plural i que sorgeix a partir de 1990.

La primera onada representaria el que també es denomina *feminisme liberal* i s'associa amb la lluita per la igualtat juridicopolítica de la dona. És a dir, amb la reivindicació de plens drets civils i polítics que equiparessin davant la llei la dona amb els homes. El símbol més rellevant d'aquest primer feminisme és potser la lluita de les sufragistes per aconseguir el dret al sufragi de la dona i el dret a l'educació en les mateixes condicions que els homes.

La segona onada representa ja un moviment de més importància i busca l'"alliberament de la dona" en un context revolucionari en termes culturals i polítics que se sol vincular als moviments de 1967 i 1968. La reivindicació d'aquest moviment supera l'àmbit de les llibertats civils i la demanda de la igualtat juridicoformal, i cerca, d'una banda, nous àmbits de llibertat sexual i reproductiva i, de l'altra, acabar amb la desigualtat fàctica en els diversos àmbits de les relacions socials: família, treball, organitzacions, etc.

La tercera onada sorgeix com una resposta a la incapacitat dels moviments anteriors per captar la pluralitat de models i grups de dones determinats per qüestions ètniques, culturals, de religió, orientació sexual, etc. Aquesta tercera onada es pot identificar com les anteriors en un àmbit acadèmic i social, però la novetat és que el seu desenvolupament les últimes dècades ha estat lligat a la cultura popular i, més concretament, als mitjans audiovisuals i artístics en general. En particular, aquests moviments continuen generant un viu debat en l'actualitat.

En l'àmbit de la teoria jurídica se sol parlar de *feminisme liberal*, *feminisme socialista* o *marxista*, *feminisme de la diferència* i *feminismes radicals*. El **feminisme liberal** coincideix bàsicament amb el feminisme de la primera onada, mentre que els **moviments socialistes i marxistes** i el **feminisme de la diferència** entroncarien amb la segona onada i la tercera onada, igual que el **feminisme radical**. Òbviament, en aquesta categorització s'accentuen els matisos jurídics, però sense perdre de vista el context més general de la teoria feminista.

#### Nota

El feminisme de la diferència parteix del reconeixement de la diversitat de valors i caràcters masculins i femenins, i es planteja que el dret estaria privilegiant els valors, les característiques i els comportaments masculins.

El feminisme de la diferència supera qualsevol plantejament d'igualtat basat en l'assimilacionisme de la cultura masculina i reivindicaria que és necessari reconceptualitzar el significat de la igualtat des de la perspectiva de la dona. Això implica la necessitat de revisar un dret que descansa en els valors, els comportaments i les cosmovisions masculines. La teoria feminista radical enfonsa les arrels en el moviment d'alliberament de la dona dels anys seixanta i la *new left* i té com a concepte clau el de *patriarcat* o *dominació patriarcal*. L'opressió de les dones pot estar determinada per moltes causes, però l'element principal és la cultura patriarcal que tradicionalment ha imposat el predomini dels valors i interessos socials masculins davant la dona i ha donat lloc a un sistema de relacions socials i de poder basat en la dominació masculina.

Aquesta cultura patriarcal ha tingut un reflex especialment significatiu en l'àmbit jurídic, amb normes que no solament representen una cosmovisió i uns valors masculins, sinó que privilegien en la pràctica el poder masculí en l'àmbit polític, familiar, econòmic o penal.

#### Cultura jurídica patriarcal

N'hi ha prou de recordar, com a exemple, que el Codi civil espanyol fins a 1975 establia que la dona devia "obediència al marit" i, com a contrapartida, el marit havia de "protegir" (*sic*) la dona. Les raons d'aquesta asimetria en el repartiment de "poders" les aclareix García Goyena, un dels "pares" del Codi civil espanyol, en els seus *Comentarios*. Així, després d'esmentar les concordances amb altres codis de l'època i els antecedents històrics d'aquest precepte, recorda que, segons aquests competia al marit el dret *modice castigando uxorem*. I a això afegeix, amb veu pròpia, que el deure d'obediència necessari per a mantenir el bon ordre familiar correspon al marit, més fort pel seu sexe i cap de família. A més, si hi ha una obligació, ha d'anar acompanyada dels mitjans necessaris per a exercir-la, la qual cosa òbviament legitima el dret de correcció per part del marit. Són el llenguatge i la ideologia imperants al segle XIX, però han estat vigents fins fa menys de quaranta anys.

De la mateixa manera, la dona casada va rebre fins al 1981 el mateix tractament que les persones incapaces, i feia falta l'autorització del marit per a alienar béns i dur a terme negocis jurídics. Per descomptat que, al contrari, si el marit ho volia fer, no s'exigia aquesta autorització. Només després de l'aprovació de la Constitució de 1978, amb la Llei 11/1981, de 13 de maig, es produeix la plena equiparació dels drets i deures dels cònjuges. Aquesta mentalitat masculista, reflex d'una cultura patriarcal, també es podia trobar en l'àmbit del dret penal, en què fins al 1978 es castigava l'adulteri de la dona, però no el de l'home, en una de les discriminacions legals més grotesques per a les dones i, potser, un dels més clars exemples de la hipocresia moral del "masclisme" imperant en la nostra cultura jurídica (Picontó, 1998).

Més o menys, podem trobar una coincidència substancial de les teories jurídiques feministes amb la criminologia feminista. Inicialment, l'orientació feminista de la criminologia va motivar la inexistència d'una perspectiva teòrica capaç d'integrar la dona en la reflexió teòrica sobre el crim. La criminologia

tradicional només preveia la conducta criminal dels homes i ni tan sols era capaç de donar compte amb una certa plausibilitat de la marcada orientació de gènere de la conducta criminal, atès que les estadístiques posaven en evidència que la gran majoria de delictes eren comesos per homes. Tampoc no servia per a donar compte de la condició de víctima de la dona o del tractament específic de la dona en l'administració de justícia i/o penitenciària. Senzillament, per les raons que hem exposat més amunt, no es reparava en la dona. Les primeres obres de la criminologia feminista dels anys setanta del segle XX buscaven, precisament, fer explícites les condicions de la conducta criminal de les dones, argumentant que l'alliberament de la dona contribuiria a augmentar el nombre de delictes comesos per les dones.

Aquest tipus de recerques no s'allunyaven molt, en realitat, de les orientacions tradicionals d'una criminologia ancorada en concepcions del control social vinculades a les teories del consens, d'una banda, i del feminisme liberal, de l'altra. Va ser precisament l'orientació conflictualista de les tesis feministes en l'àmbit de la teoria criminològica la que va obrir noves perspectives d'interès per a l'anàlisi de la conducta criminal de la dona. En primer lloc, la criminologia feminista d'orientació marxista, encara que no va aconseguir superar els tòpics tradicionals i es va limitar a posar en connexió les diferències entre homes i dones en la divisió "sexual" del treball i en el control dels mitjans econòmics de producció, sí que va posar sobre la taula una qüestió nova: la necessitat d'introduir la perspectiva de la dominació com a element central en la recerca criminològica sobre la conducta criminal de la dona. En segon lloc, cal destacar la recuperació del concepte de *patriarcat* que va fer **Kate Millett** (2010), també als anys setanta, per a subratllar que els elements que ha de prendre en consideració la criminologia feminista tenen a veure amb els rols sexuals vinculats a les diferències de gènere en els processos de socialització inherents a les formes de dominació patriarcal de les nostres societats.

La perspectiva conflictualista, amb unes modulacions o unes altres, sempre ha estat present en les orientacions criminològiques feministes postmodernes.

### **Exemple**

**Carol Smart** (1977, 1994), per exemple, accentua el caràcter ideològic (sexista) de la pèrdua de perspectiva de la criminologia pel que fa als comportaments delictius de les dones i la reacció penal consegüent. Aquesta distorsió ideològica, que enfonsaria les arrels en la criminologia positivista i s'hauria mantingut fins a dates recents, tindria conseqüències reals. Per exemple, provocant o legitimant les discriminacions en la reacció penal, sobretot pel que fa al tractament. Fent un pas més, aquesta autora ha defensat, a partir d'una perspectiva sociojurídica, que el gènere crea les diferències de gènere i d'identitat (Smart, 1994).

En definitiva, fent balanç del que hem exposat en termes de teoria social, es pot apreciar que les tensions entre el paradigma consensual i les tesis conflictualistes també estan presents en les teories sociojurídiques i criminològiques feministes. El feminisme liberal s'emmarcaria en les teories del consens i s'articularia a partir de l'ideal de l'home abstracte característic de la racionalitat jurídica formal del liberalisme. Les propostes marxistes i les teories críti-

ques, des del feminisme de la diferència fins al feminisme radical i les teories criminològiques crítiques, ens posen en la perspectiva de la teoria social conflictualista. Un conflictualisme renovat i atent a la polarització del conflicte, com posa en evidència el feminisme de la tercera onada. Com a conseqüència, ara com ara és més adequat parlar de feminismes i atendre les dimensions plurals en què es concreten les pràctiques de dominació de la dona en les nostres societats. Patriarcals, sí, però en les quals l'opressió de la dona es modula en diferents àmbits i grups culturals, ètnics, religiosos, etc.

El desenvolupament de les teories feministes crítiques assentades entorn de diverses opcions del paradigma conflictualista va obrir espai perquè emergís una **perspectiva de gènere**. De vegades s'esmenta com a antecedent *El segon sexe*, de Simone de Beauvoir, en què avança la idea que la dona no neix, sinó que es fa. Però qui avança teòricament en la definició d'aquest concepte és **Ann Oakley** (1972), quan posa en evidència la dimensió cultural diferenciada dels rols femenins. Això la porta a concloure que el gènere és una construcció social mitjançant la qual s'assignen rols i s'estableixen pautes en funció del sexe biològic, raó per la qual pot variar d'unes cultures a unes altres i, el que és més important, es pot transformar i revisar críticament. Una noció que no solament té una acceptació acadèmica important, sinó que comença a tenir una transcendència pràctica rellevant en l'àmbit sociojurídic.

### Exemple

N'hi ha prou com a exemple amb la definició avançada en l'article 3.c) de la *Convenció del Consell d'Europa per a prevenir i combatre la violència contra les dones i la violència domèstica* (Istanbul 12/04/2011<sup>4</sup>): per **gènere** s'ha d'entendre la "construcció social de rols, comportaments, activitats i atributs que en una societat determinada es considerin propis de dones i d'homes".

<sup>(4)</sup>Aquest conveni ha estat ratificat per l'Estat espanyol, i ha entrat en vigor l'1 d'agost de 2014 (BOE, de 6 de juny de 2014).

La perspectiva de gènere, per tant, es vincula a un feminisme crític i transformador, és a dir, a propostes que busquen eradicar les construccions de gènere assentades sobre un model de dominació que construeix els rols de gènere a partir d'esquemes d'organització de rols i una distribució asimètrica del poder entre homes i dones a partir d'aquesta construcció de gènere. Avui en dia, a partir d'aquestes premisses és possible observar com la perspectiva de gènere tindria dues dimensions. Una primera, vinculada a l'avaluació de polítiques, en què la noció de *perspectiva de gènere* s'utilitza com a traducció del terme anglosaxó *gender mainstreaming* i que comença a ser habitual en els organismes de drets humans, a la Unió Europea i en la definició de polítiques públiques i socials per part dels poders públics. I una altra, com a eina analítica a l'hora facilitar l'anàlisi sociojurídica de les normes i la seva implementació.

Pel que fa al *gender mainstreaming*, l'exigència d'orientar les polítiques públiques des d'una perspectiva de gènere és una demanda que comença a generalitzar-se, i que, òbviament, encaixa amb la dimensió transformadora de la perspectiva de gènere, que ara es canalitza institucionalment. A causa de la

rellevància i el desafiament que suposa el *mainstreaming* de gènere en les polítiques públiques, ens aturarem a comentar algunes de les característiques, i algunes de les qüestions que planteja.

Concretament, la preocupació per una justícia social en clau d'“igualtat de gènere” irromp en l'agenda de les polítiques públiques de manera paral·lela al posicionament del poder públic contra el fenomen de la “discriminació intergrupala”, i de les protestes generades pel mateix (Barrère, 2010; Añón, 2013). Això succeeix quan determinats grups –com el de les dones–, articulats en moviments socials adverteixen que els instruments clàssics del Dret antidiscriminatori (discriminació directa i indirecta i acció positiva) tenen un abast molt limitat. D'altra banda, aquests instruments “antidiscriminatoris” suggereixen que la discriminació està associada a factors aïllats (naixement, raça, sexe, ètnia, religió, orientació sexual, discapacitat, etc.).

És precisament al qüestionar que la discriminació pugui ser analitzada com un fenomen en el qual els diferents factors actuen independentment els uns dels altres com va sorgir la perspectiva de la interseccionalitat. Específicament, l'enfocament de la interseccionalitat en qualsevol de les seves versions (des de la més extrema a la més moderada), considera que factors com la raça, el sexe, l'orientació sexual, la discapacitat, etc., interactuen entre ells generant formes diferents de discriminació (Barrère, 2010).

Originàriament, la interseccionalitat sorgeix en la reflexió teòrica de les feministes afroamericanes dels anys vuitanta del segle XX. Concretament, va ser la jurista nord-americana K. Crenshaw (1989, 1991) qui, per mitjà de la noció d'interseccionalitat, va qüestionar la tendència a tractar la raça i el gènere com a categories mútuament excloents. A partir d'aquest moment, l'interès per part dels feminismes acadèmics i la repercussió a nivell normatiu, i en les polítiques públiques d'igualtat de gènere ha anat augmentat progressivament (Carbado *et al.*, 2013; Sumi *et al.*, 2013).

El debut del *mainstreaming* de gènere en l'agenda internacional té lloc amb la Plataforma d'Acció aprovada en la IV Conferència Mundial sobre la Dona celebrada a Beijing (Pequín) l'any 1995. Des d'aleshores, la seva rellevància en les polítiques institucionals dels últims anys resulta indiscutible (Rubio, 2003; Barrère, 2010).

Per a aprofundir més entorn d'aquesta noció, encara continua essent útil l'informe del Consell d'Europa (1998) sobre *gender mainstreaming*, l'origen del qual es vincula a les Conferències de Nacions Unides sobre la Dona (Nairobi, 1985; Beijing, 1995), i a altres organismes i comissions d'aquesta organització, fins a ser assumida pels diversos organismes internacionals i nacionals de drets humans. Segons el grup d'expertes que va preparar aquest informe, la perspectiva de gènere ha d'incorporar-se també en la definició i reorganització dels enfocaments sobre el disseny i el desenvolupament de les polítiques

públiques, segons l'avaluació i millora en termes d'igualtat. Concretament, es tractaria que les polítiques públiques incloguin aquest enfocament, entre elles, les polítiques socials i també les polítiques criminals.

En aquest context, la principal tasca dels mecanismes institucionals seria “donar suport” com a corrent principal (*mainstreaming*) a escala governamental una perspectiva d'igualtat de gènere en totes les polítiques, i promoure una política activa i visible que elevi a corrent principal (*mainstreaming*) la perspectiva de gènere en totes les polítiques i programes (punt IV –vuitè objectiu estratègic –de la Plataforma d'Acció de la IV Conferència de Beijing de 1995). D'altra banda, el paràgraf trenta-dos de la Declaració i la Plataforma d'Acció adoptades en la IV Conferència de Beijing, referent a la interseccionalitat, estableix que els governs participants es mostren decidits a “intensificar els esforços per a assegurar el gaudi, en condicions d'igualtat, de tots els drets humans i llibertats fonamentals a totes les dones i les nenes que s'enfronten amb múltiples barreres per al seu apoderament i el seu avenç per factors tals com la raça, l'edat, l'idioma, l'origen ètnic, la cultura, la religió o discapacitat, o perquè són població indígena”.

En la Unió Europea, la idea de la incorporació transversal de l'objectiu de la igualtat de gènere com a “corrent principal”, s'ha recollit expressament tant en Dret originari (art. 3.2 del Tractat d'Amsterdam i art. 8 del Tractat de Lisboa) com en els nivells estatal i autonòmic. A Espanya, la Llei orgànica 3/2007 per a la igualtat efectiva de dones i homes, en el seu article 15 titulat “Transversalitat del principi d'igualtat de tracte entre dones i homes” assenyalava que el principi d'igualtat de tracte i oportunitats entre dones i homes “informarà amb caràcter transversal l'actuació de tots els poders públics”. Críticament Maggy Barrère (2010) assenyalava pel que fa a aquest article 15 que *mainstreaming* no equival a transversalitat. Més específicament, l'abast conceptual de *mainstreaming* el que fa és elevar a “principal” la transversalitat de la política d'igualtat de gènere.

A més, l'àmplia difusió del *mainstreaming* de gènere no comporta uniformitat en el contingut de les polítiques. El que significa, entre altres coses, que el concepte de *mainstreaming* és un concepte purament instrumental que manca d'abast significatiu mentre no es determini quina igualtat de gènere s'ha d'incorporar transversalment a les polítiques públiques. En el context de la Unió Europea és força clara la vinculació del *mainstreaming* de gènere als principis d'igualtat de tracte i d'igualtat d'oportunitats. Per tant, la qüestió del contingut de la igualtat de gènere és fonamental a l'hora de dissenyar polítiques interseccionals (Barrère i Morondo, 2011).

En definitiva, la perspectiva interseccional de la discriminació exigeix una revisió del Dret antidiscriminatori clàssic basat en la juxtaposició dels factors de la discriminació. Per això, i atès que el Dret antidiscriminatori comença en les polítiques d'igualtat, aquestes han d'afrontar el repte de la interseccionalitat. Per aquest motiu propugnar la incorporació de la interseccionalitat al *mainstreaming* de gènere significa reconèixer que les polítiques públiques d'igualtat



han de tenir molt present que les dones no conformen un grup homogeni (quant a raça, orientació sexual, religió, classe social, etc.). Dit això, la interseccionalitat no pot fer-nos perdre de vista la importància del sistema “sexe-gènere” en les polítiques públiques si no volem que la perspectiva interseccional acabi dissolent el factor “sexe-gènere” com a eix principal amb els altres factors a dalt esmentats en les polítiques públiques (Barrère i Morondo, 2011).

D'altra banda, la utilitat de la perspectiva de gènere com a eina analítica es pot veure amb claredat a partir d'un exemple pràctic.

La primera recerca que fem des del Laboratori de Sociologia jurídica sobre “violència domèstica” es va dissenyar a partir del plec de condicions facilitat pel Consell General del Poder Judicial, entitat adjudicatària del concurs. En principi, el disseny de la recerca no responia a una perspectiva de gènere, però els resultats obtinguts ens van obligar a tenir-la en compte (Calvo, 2003). Quan les dades obtingudes a partir dels procediments judicials evidenciaven que la violència domèstica en l'àmbit de la parella implicava que les dones n'eren les víctimes en el 89% dels casos, enfront d'un 11% d'agressions patides pels homes, no semblava prudent continuar parlant de violència familiar o violència en la parella en abstracte.

D'altra banda, en posar atenció en els motius de l'agressió (“perquè la sopa estava freda”, “perquè va posar pa de motlle al sopar”, etc.) i la importància relativament escassa de factors com l'alcohol, les drogues, econòmics, etc., vam veure la necessitat d'introduir a poc a poc una perspectiva de gènere que permetés donar compte d'un fenomen que no es podia comprendre a partir de tòpics i generalitats. Una agressió que porta com a causa que “la sopa estava freda” només es pot explicar a partir d'una construcció social que assigna a la dona rols i obligacions de “gènere” establerts a partir d'un esquema de relacions asimètriques de poder i d'un repartiment de funcions i temps socials en què la dona té un rol subordinat. És a dir, a partir d'una construcció pròpia d'una societat que no ha superat un model patriarcal.

En definitiva, podem concloure assenyalant que el desenvolupament de les teories feministes i la perspectiva de gènere proporcionen eines adequades per a la comprensió i la crítica dels fenòmens jurídics i socials. Més enllà dels debats que hi sol haver sobre aquest tema, les reflexions exposades mostren que la seva utilitat analítica és innegable. Potser també s'ha de tenir en compte que, si es volen superar les discriminacions tradicionals i fer polítiques igualitàries, la perspectiva de gènere és inexcusable.

## Resum

En aquest mòdul hem abordat la revisió de les aportacions de la teoria social a l'anàlisi dels fenòmens jurídics i polítics. S'ha fet d'una manera introductòria i renunciant a l'exhaustivitat en favor de la claredat i la concisió. Per a això, ens hem centrat en dos plantejaments especialment rellevants en el panorama de la teoria social i política articulats entorn de les perspectives del conflicte i del consens.

Els conflictualistes parteixen de la consideració del conflicte com un element central en el desenvolupament social. A partir d'aquí, atorguen al dret una atenció primordial perquè consideren que té un paper rellevant en les dinàmiques socials. Les teories conflictualistes solen ser teories crítiques i, en aquest sentit, identifiquen el dret com un mitjà per a assegurar i exercir el domini d'uns grups sobre uns altres, justificant aquesta dominació i/o emmascarant-la. En tot cas, consideren el dret com un fenomen clau per a comprendre els mecanismes de l'ordre i el canvi social.

En aquests materials s'han revisat les propostes d'autors com Marx, Gumpowicz, Coser, Dahrendorf o Foucault. Això ens ha permès apreciar que les tesis conflictualistes no responen a uns plantejaments monolítics, sinó que han anat evolucionant des dels orígens fins a l'actualitat amb propostes no del tot homogènies entre si. Així, hem pogut distingir teories "dicotòmiques", com les de Marx o Gumpowicz, en què el conflicte social implica una lluita radical entre grups contraposats (classes socials) que es presenta com a insalvable en alguns contextos, i teories "pluralistes", segons les quals el conflicte es dona entre una pluralitat de grups socials. Fent un pas endavant, les teories de Foucault ens situen davant plantejaments que van molt més enllà: ens presenten un complex marc de relacions de poder entremesclades i subtils que acaben involucrant l'individu en les dinàmiques d'aquest.

Com a contrapunt de les tesis conflictualistes, s'han revisat alguns plantejaments funcionalistes (Parsons, Merton i Luhmann) que s'emmarquen dins del paradigma del consens en la teoria social. Davant les tesis del conflictualisme, els funcionalistes parteixen de la consideració de la societat com un conjunt d'elements en equilibri, en què els sistemes socials i els comportaments individuals s'integren en el tot social. La societat es concep com un sistema compost per diversos sistemes socials que es combinen i s'integren entre si amb la finalitat de mantenir l'ordre i l'equilibri de la societat fent, fins i tot, difícil concebre el canvi social. Només l'evolució tardana del pensament de Parsons i, sobretot, la concepció **autopoietica** de Luhmann obren espais per integrar

el canvi social. Amb tot, les tesis funcionalistes són interessants des de la perspectiva de la reflexió sobre els sistemes de control social i, en particular, les de Merton, en la comprensió dels fenòmens de desviació social.

Aquest mòdul 2 s'ha completat, a més, amb una aproximació temàtica. Per a això s'han seleccionat tres perspectives que es consideren especialment rellevants entre les aportacions de la teoria social a l'anàlisi sociojurídica. Així, s'han perfilat els continguts de dues de les principals funcions del dret en les nostres societats: les de control social i les relacionades amb el canvi social. A més, en un tercer subapartat s'han revisat els plantejaments de les teories feministes sobre el dret per a introduir algunes eines analítiques vinculades a una perspectiva de gènere en la investigació sociojurídica.

La temàtica relacionada amb el control social és una de les principals cruïlles de disciplines com la sociologia, les ciències jurídiques i la criminologia, com s'ha fet evident en l'aproximació que hem fet. Tot i tenir un caràcter merament introductori, s'hi han descrit algunes de les aportacions fetes des de diferents enfocaments de la teoria social i s'ha posat l'accent sobretot en les transformacions de la lògica del control social en les nostres societats, que concilia i reforça el control tradicional amb noves formes i mecanismes de control preventiu i integrador. Com a colofó s'ha recorregut de nou a la teoria social per a analitzar aquestes transformacions, posant l'accent en les tesis de Foucault i nocions relacionades amb les noves formes del poder i el control dels riscos socials.

Un altre dels temes centrals des del punt de vista de les aportacions de la teoria social és el de les relacions entre canvi social i canvi jurídic. Igual que en l'apartat anterior, s'ha partit d'una primera aproximació a aquesta qüestió en algunes propostes teòriques per a enfocar a partir d'aquí un tema més específic: la utilització del dret amb finalitats de reforma social. Per a això, després d'una primera reflexió de caràcter general, s'ha pres com a exemple la utilització del reformisme legal amb la finalitat de superar les discriminacions de la dona i/o eradicar la violència de gènere per part del moviment feminista. L'anàlisi feta ens ha portat a la conclusió que el recurs al dret amb finalitats de reforma social pot ser útil en molts casos, però presentarà límits i problemes de diversa índole, en particular la utilització del dret penal amb finalitats de canvi social.

Finalment, s'ha abordat la necessitat d'introduir la perspectiva de gènere en la reflexió sociojurídica. Sobre aquest tema, s'han revisat els desenvolupaments i les propostes de la teoria feminista, amb especial referència a la jurisprudència feminista, i s'ha analitzat més específicament què és el que s'entén per *perspectiva de gènere* i com actua. Aquest enfocament permet entreveure el profund calat de les discriminacions contra la dona en les nostres societats, però potser cal incorporar els nostres plantejaments teòrics per a captar la discriminació *interseccional* a què es veuen sotmeses les dones que, a més, pertanyen a algun grup subordinat o vulnerable. Sobre aquest tema, s'han distingit i explorat les dues dimensions principals de la perspectiva de gènere relacionades amb els

objectius d'aquests materials. La primera, l'anomenat *gender mainstreaming*, vinculada a l'avaluació i millora de polítiques públiques i socials. I una segona dimensió vinculada a les possibilitats que té com a eina útil amb vista a l'anàlisi sociojurídica de les normes jurídiques i la seva implementació.

## Activitats

1. Sintetitzeu en una taula les principals tesis de les teories socials conflictualistes i funcionalistes sobre el dret. Quines serien més útils per a la reflexió sociojurídica i criminològica? Per què?
2. Analitzeu la proposta teòrica de l'últim Michel Foucault i assenyalau en què s'aproxima a les propostes de Talcott Parsons i en què divergeix.
3. Quines diferències hi ha entre les perspectives de la sociologia jurídica, la sociologia del control social i la criminologia a l'hora d'analitzar els mecanismes de control de les nostres societats?
4. Algun penalista (Zaffaroni, 2000) ha sostingut que el feminisme corre el risc de caure en els paranys de discursos reaccionaris en relació amb l'ús del poder punitiu. Per què ho haurà dit? Què opineu sobre aquest tema? En tot cas, estaria legitimat o no el feminisme per a fer ús del poder punitiu com un recurs tàctic? Per què?
5. Què poden aportar les teories de la discriminació interseccional al *mainstreaming* de gènere en el disseny de polítiques públiques i socials?
6. Creieu que les polítiques criminals també haurien d'estar sotmeses al *gender mainstreaming*? Per què?

## Bibliografia

- Anleu, Sh.; Roach, L.** (2003). *Law and Social Change*. Londres: Sage.
- Añón Roig, M. J.** (2013). "Principio antidiscriminatorio y determinación de la desventaja". *Isonomía* (núm. 39, pàg. 127-157).
- Baratta, A.** (1986). *Criminología Crítica y Crítica del Derecho Penal*. Mèxic: Siglo XXI.
- Barrère Unzueta, M. A.** (2010). "La interseccionalidad como desafío al *mainstreaming* de género en las políticas públicas". *Revista Vasca de Administración Pública* (núm. 87-88, pàg. 225-252).
- Barrère Unzueta, M. A.; Morondo Taramundi, D.** (2011). "Subordinación y discriminación interseccional: elementos para una teoría del derecho antidiscriminatorio". *Anales de la Cátedra Francisco Suárez* (núm. 45, pàg. 15-42).
- Bernard, Th.; Jeffrey, Sn.; Alexander, G.** (2009). *Vold's Theoretical Criminology*. OUP.
- Birgin, H. (comp.)** (2000a). *El Derecho en el género y el género en el Derecho*. Buenos Aires: Biblos.
- Birgin, H. (comp.)** (2000b). *Las trampas del poder punitivo. El género del Derecho Penal*. Buenos Aires: Biblos.
- Bodelón, E.** (1998). "Género y derecho". A: *Derecho y Sociedad*. València: Tirant lo Blanch.
- Bodelón, E.** (2003). "Género y sistema penal: los derechos de las mujeres en el sistema penal". A: Roberto Bergalli (coord.) *Sistema penal y problemas sociales* (pàg. 451-486). València: Tirant lo Blanch.
- Bourdieu, P.** (2000). "Elementos para una Sociología del campo jurídico". A: Carlos Morales de Setién (ed.). *La Fuerza del derecho*. Bogotá: Siglo del Hombre / Uniandes.
- Braithwaite, J.** (2000). "The new Regulatory State and the Transformations of Criminology". A: D. Garland; R. Sparks (eds.). *Criminology and Social Theory* (pàg. 47-70). Oxford: Oxford University Press.
- Brandariz García, J. A.** (2014). *El gobierno de la penalidad. La complejidad de la política criminal contemporánea*. Madrid: Dykinson.
- Brandariz García, J. A.** (2016). *El modelo gerencial-actuarial de penalidad. Eficiencia, riesgo y sistema penal*. Madrid: Dykinson.
- Bredemeier, H. C.** (1962). "Law as an Integrative Mechanism". A: William M. Evan (ed.). *Law and Sociology: Exploratory Essays* (pàg. 73-90). Nova York: Free Press.
- Burchell, G. i altres (eds.)** (1991). *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Londres: Harvester.
- Buzawa, Eve S.; Buzawa, Carl G.** (2003). *Domestic Violence. The Criminal Justice Response* (3a. ed.). Thousand Oaks: SAGE.
- Calvo García, M.** (1992). "Las nuevas máscaras de la violencia jurídica". A: *Sentido y razón del derecho. Enfoques socio-jurídicos para la sociedad democrática* (pàg. 91-111). Barcelona: Hacer.
- Calvo García, M.** (2001). "Poder, Fuerza e Integración Social en la Teoría Sociológica de Talcott Parsons". A: Juan Antonio García Amado (coord.). *El Derecho en la Teoría Social: Diálogo con Catorce Propuestas Actuales* (pàg. 95-125). Madrid: Dykinson.
- Calvo García, M.** (2007). "La violencia de género ante la administración de justicia. Primeros apuntes sobre la implementación de la LO 1/2004". A: M. Nekane San Miguel; J. Gómez Villora (eds.). *Algunas cuestiones prácticas y teóricas de la Ley Orgánica 1/2004* (pàg. 75-100). Consejo General del Poder Judicial ("Cuadernos de Derecho Judicial", IX).
- Calvo García, M.; Noales, T. P.** "Conflictualismo y funcionalismo". A: *Base de Conocimiento Jurídico*. Iustel. Teoría del Derecho y Filosofía del Derecho.
- Carbado, D.; Crenshaw, K.; Mays, V.; Tomlinson, B.** (2013). "Intersectionality". *Du Bois Review: Social Science Research on Race* (vol. 10, núm. 2, pàg. 303-167).

- Castel, R.** (1984). *La gestión de los riesgos: de la anti-psiquiatría al postanálisis*. Barcelona: Anagrama.
- Castel, R.** (1991). "From dangoerousness to risk". A: G. Burchell; C. Gordon; P. Miller (eds.). *The Foucault effect: studies in governmentality* (pàg. 281-298). Londres: Harvester Weatsheaf.
- Castel, R.** (2003). *L'insecurité sociale. Qu'est-ce qu'être protégé?*. París: La Republique des Idees-Seuil.
- Chambliss, W.; Seidman, R.** (1971). *Law, Order, and Power*. Reading Mass: Addison-Wesley.
- Cohen, St.** (1988). *Visiones de control social*. Barcelona: PPU.
- Coker, D.** (2001). "Crime Control and Feminist Law Reform in Domestic Violence Law: A Critical Review". *Buffalo Criminal Law Review* (vol. 4, núm. 2, pàg. 801-860).
- Connell, R.** (2009). *Gender*. Cambridge: Polity.
- Coser, L.** (1961). *Las Funciones del Conflicto Social*. Mèxic: FCE.
- Coser, L.** (1970). *Nuevos aportes a la teoría del conflicto social*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Coterrell, R.** (1991). *Introducción a la Sociología del Derecho*. Barcelona: Ariel.
- Council of Europe** (1998). "Report on Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices".
- Crenshaw, K.** (1989). "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Anti Racist Politics". *University of Chicago Legal Forum* (vol. 40, pàg. 139-167).
- Crenshaw, K. W.** (1991). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color". *Stanford Law Review* (vol. 43, núm. 6, pàg. 1241-1299).
- Dahrendorf, R.** (1968). "Out of Utopia". A: *Essays in the Theory of Society* (pàg. 107-128). Londres: Routledge.
- Dahrendorf, R.** (1970). *Las clases sociales y su conflicto en la sociedad industrial* (trad. M. Troyano). Madrid: Rialp.
- Dahrendorf, R.** (1990). *El conflicto social moderno. Ensayo sobre la política de la libertad* (trad. F. Ortiz). Madrid: Mondadori.
- Dahrendorf, R.** (1994). *Ley y orden* (trad. L. M. Díez Picazo). Madrid: Civitas.
- Dahrendorf, R.** (2005). "Clases sin lucha, lucha sin clases. El conflicto social moderno". A: *Busca de un nuevo orden: una política de la libertad para el siglo XXI* (pàg. 85-110). Barcelona: Paidós.
- Deleuze, G.** (1999). "Post-scriptum sobre las sociedades de control". A: *Conversaciones (1972-1990)* (pàg. 277-286). València: Pre-Textos.
- Díaz, E.** (1996). "De las funciones del Derecho: Organización y cambio social". A: J. L. Iglesias Prada (coord.). *Estudios jurídicos en homenaje al Profesor Aurelio Menéndez*. Vol. IV: *Derecho civil y Derecho público*. Madrid: Civitas.
- Díez Ripollés, J. L.** (2005). "De la sociedad del riesgo a la seguridad ciudadana: un debate desenfocado". *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología* (vol. 7, núm. 1).
- Diversos autors** (2015). "Gender Violence: Redressing Intersectionality". *Oñati Socio-Legal Series* (vol. 5, núm. 6). <http://opo.iisj.net/index.php/osls/issue/view/49> (última consulta octubre 2016).
- Donzelot, J.** (1991). "The mobilization of society". A: G. Burchell; C. Gordon; P. Miller (eds.). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (pàg. 169-179). Londres: Harvester Weatsheaf.
- Donzelot, J.** (1998). *La policía de las familias*. València: Pre-Textos.
- Edward A. R.** (1896). "Social Control". *American Journal of Sociology* (vol. 1, núm. 5, pàg. 513-535).

- Ericson, R.; Haggerty, K.** (1998). *Policing the Risk Society*. Oxford: Clarendon Press.
- Evan, W. M. (ed.)** (1979). *Law And Sociology: Exploratory Essays*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Ewald, F.** (1986). *L'Etat providence*. París: Bernard Grasset.
- Ewald, F.** (1991). "Insurance and risk". A: G. Burchell; C. Gordon; P. Miller (eds.). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (pàg. 197-210). Londres: Harvester Wheatsheaf.
- Expósito Molina, C.** (2012). "¿Qué es eso de la interseccionalidad? Aproximación al tratamiento de la diversidad desde la perspectiva de género en España". *Investigaciones Feministas* (vol. 3, pàg. 203-222).
- Febbrajo, A.** (1975). *Funzionalismo strutturale e sociologia del diritto nella opera di Niklas*. Milà: Luhmann.
- Feeley, M. M.; Jonathan, S.** (1994). "Actuarial Justice. The Emerging New Criminal Law". A: *The Futures of Criminology* (pàg. 173-201). Londres: Sage.
- Ferrari, V.** (2000). *Acción Jurídica y Sistema normativo. Introducción a la Sociología del Derecho* (trad. A. Greppi). Madrid: Universidad Carlos III / Dykinson.
- Foucault, M.** (1976). *Vigilar y castigar: Nacimiento de la prisión* (trad. Aurelio Garzón). Mèxic: Siglo XXI.
- Foucault, M.** (1980). *La verdad y las formas jurídicas*. Barcelona: Gedisa.
- Foucault, M.** (1988). "El sujeto y el poder". A: H. L. Dreyfus; P. Rabinow (eds.). *Michel Foucault: más allá del estructuralismo y la hermenéutica* (pàg. 227-244). Mèxic: UNAM.
- Foucault, M.** (1991). "Tecnologías del yo". A: M. Morey (ed.). *Michel Foucault. Tecnologías del yo y otros textos afines* (pàg. 45-94). Barcelona: Paidós.
- Foucault, M.** (1999a). "La gubernamentalidad. Resumen del curso del Colegio de Francia (1978)". A: *Obras esenciales. Estética, ética y hermenéutica* (pàg. 175-197). Barcelona: Paidós.
- Foucault, M.** (1999b). "La hermenéutica del sujeto. Resumen del curso del Colegio de Francia (1982)". A: *Obras esenciales. Estética, ética y hermenéutica* (vol. III, pàg. 275-288). Barcelona: Paidós.
- Foucault, M.** (2007). *Nacimiento de la biopolítica. Curso en el Collège de France (1978-1979)* (M. Senellart, A. Fontana i F. Ewald, eds.). Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Foucault, M.** (2008). *Seguridad, territorio, población. Curso del Collège de France (1977-1978)* (M. Senellart, A. Fontana i F. Ewald, eds.). Madrid: Akal.
- Foucault, M.** (2009). *El gobierno de sí y de los otros. Curso en el Collège de France (1982-1983)* (F. Gros, F. Ewald i A. Fontana, eds.). Buenos Aires: Fondo de la Cultura Económica.
- Foucault, M. i altres** (1991). *Espacios de poder* (trad. Julia Varela i F. Álvarez-Uría). Madrid: La Piqueta.
- Foucault, M.** (2013). *La société punitive: Cours au Collège de France (1972-1973)*. París: Seuil.
- Friedman, L. M.** (1978). *El sistema giuridico nella prospettiva delle science sociali*. Bolonya: Il Mulino.
- García Amado, J. A. (ed.)** (2001). *El derecho en la teoría social*. Madrid: Dykinson (col·lecció "Oñati: Derecho y Sociedad").
- García I.; Susín Betrán, A. i R.** (1998). "Políticas sociales y Derecho". A: M. J. Añón; R. Bergalli; M. Calvo; P. Casanovas (eds.). *Derecho y sociedad*. València: Tirant lo Blanch.
- Garland, D.** (1999). *Castigo y sociedad moderna. Un estudio de teoría social* (1a. ed., trad. B. Ruiz de la Concha). Mèxic: Siglo XXI.
- Garland, D.** (2005). *La cultura del control. Crimen y orden social en la sociedad contemporánea* (trad. M. Sozzo). Barcelona: Editorial Gedisa.



- Garland, D.; Richard S. (eds.)** (2000). *Criminology and Social Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Giasanti, A. i altres** (1983). *La Teoria Funzionale del Diritto* (2a. ed.). Milà: Unicopli.
- Giddens, A.** (1982). *Profiles and critiques in social theory*. Londres: MacMillan.
- Giddens, A.** (1992). *El capitalismo y la moderna teoría social* (3a. ed., trad. A. Box Duch). Madrid: Labor.
- Giner, S.** (2001). *Teoría sociológica clásica*. Barcelona: Ariel.
- Gracia Ibáñez, J.** (2015). "Una mirada interseccional sobre la violencia de género contra las mujeres mayores". *Oñati Socio-Legal Series* (vol. 5, núm. 2). Disponible a: <http://ssrn.com/abstract=2550210>
- Gumplowicz, L.** (1877). *Derecho Político Filosófico* (trad. Pedro Dorado Montero). Madrid: La España Moderna.
- Gumplowicz, L.** (1885). *Compendio de Sociología* (trad. Manuel Alonso Paniagua). Madrid: La España Moderna.
- Gusfield, Joseph R.** (1967). "Moral passage: The symbolic process in public designations of deviance". *Social Problems* (núm. 15, pàg. 175-188).
- Guzman Ordaz, R.; Jiménez Rodrigo, M. L.** (2015). "La interseccionalidad como instrumento analítico de interpelación en la violencia de género". *Oñati Socio-Legal Series* (vol. 5, núm. 2). Disponible a: <http://ssrn.com/abstract=2611644>.
- Habermas, J.** (1987). *Teoría de la acción comunicativa* (vol. II). *Crítica de la razón funcionalista* (trad. M. Jiménez Redondo). Madrid: Taurus.
- Habermas, J.** (1998). *Facticidad y validez. Sobre el derecho y el Estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso* (trad. M. Jiménez Redondo). Madrid: Trotta.
- Handler, Joel F.** (1979). *Social Movements and the Legal System: Theory of Law Reform and Social Change*. Londres: Academic Press Inc.
- Kelly, K. A.** (2003). *Domestic Violence and the Politics of Privacy* (pàg. 79-81). Ithaca: Cornell Univ. Press.
- Kemshall, H.** (2002). *Risk, Social Policy and Welfare*. Buckingham: Open University Press.
- Lacasta Zabalza, J. I.** (1997). "Género y ambivalencia del Derecho y su sistema penal". *Cuadernos de Política Criminal* (núm. 62).
- Larrauri Pijoán, E. (coord.)** (2015). *Introducción a la criminología y al sistema penal*. Madrid: Trotta.
- Larrauri Pijoán, E.** (2000). *La herencia de la criminología crítica*. Madrid: Siglo XXI.
- Larrauri Pijoán, E.** (2007). *Criminología crítica y violencia de género*. Madrid: Trotta.
- Larrauri Pijoán, E. (coord.)** (1994). *Mujeres, Derecho Penal y Criminología*. Madrid: Siglo XX.
- Laurenzo, P.; Maqueda, M. L.; Rubio, A. (coords.)** (2008). *Género, violencia y derecho*. València: Tirant lo Blanch.
- Lawrence M. F.** (1978). *El sistema giuridico nella prospettiva delle science sociali* (pàg. 439-440 i seg.). Bolonya: Il Mulino.
- Luhmann, N.** (1973). "La sociología como teoría de sistemas sociales". A: *La ilustración sociológica y otros ensayos* (trad. H. A. Murena). Buenos Aires.
- Luhmann, N.** (1983). *Sistema jurídico y dogmática jurídica* (trad. I. de Otto). Madrid: CEC.
- Luhmann, N.** (1986). "The Self-Reproduction of Law and its Limits". A: G. Teubner (ed.). *Dilemmas of Law in the Welfare State* (pàg. 111-127).
- Luhmann, N.** (1987). *Rechtssoziologie* (3a. ed.). Opladen.

- Luhmann, N.** (1988a). "Closure and Openness: On Reality in the World of Law". A: *Autopoietic Law: A new Approach to Law and Society*.
- Luhmann, N.** (1988b). "The Unity of the Legal System". A: *Autopoietic Law: A new Approach to Law and Society*.
- Marx, K.** (1972). *Manuscritos: economía y filosofía* (trad. i ed. F. Rubio Llorente). Madrid: Alianza.
- Marx, K.** (1973). *Crítica del Programa de Gotha*. Buenos Aires: Anteo.
- McLaughlin, E.; Muncie, J.; Hughes, G. (eds.)** (2002). *Criminological perspectives: Essential readings* (2a. ed.). Londres: Sage.
- Merton, R. K.** (1972). *Teoría y estructura sociales* (3a. ed.) (trad. F. M. Torner i altres). Fondo de Cultura Económica.
- Millet, K.** (2010). *Política sexual*. Madrid: Cátedra.
- Mills, Charles W.** (1993). *La imaginación sociológica* (trad. F. M. Torner). Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Minow, M.** (1988). "Justice Engendered". *Harvard Law Rev* (núm. 101, vol. 7, pàg. 10-95).
- Mora Molina, J. J.** (2001). "El Funcionalismo de Merton y el Derecho". A: Juan Antonio García Amado (coord.). *El Derecho en la Teoría Social. Diálogo con Catorce Propuestas Actuales* (pàg. 161-184). Madrid: Dykinson.
- Nash, M.** (1989). "Control social y trayectoria histórica de la mujer en España". A: R. Bergalli; E. Marí (comp.). *Historia ideológica del control social. (España - Argentina, siglos XIX y XX)* (pàg. 151-170). Barcelona: PPU.
- Nicolás, G.; Bodelón, E. (comp.)** (2009). "La limitada perspectiva de género en la sentencia del Tribunal Constitucional 59/2008". A: *Género y dominación. Críticas feministas del derecho y el poder, OSPDH*. Barcelona: Anthropos.
- Nonet, Ph.; Selznick, Ph.** (1978). *Law and Society in Transition*. Nova York: Octagon.
- Novoa Monreal, E.** (1975). *El Derecho como obstáculo al cambio social*. Madrid: Siglo XXI.
- O'Malley, P.** (1992). "Risk, power and crime prevention". *Economy and Society* (vol. 3, núm. 21, pàg. 361-364).
- O'Malley, P.** (2006a). "Risk and Criminology". A: G. Mythen; S. Walklate (ed.). *Critical Reflections on Risk and Human Security: Towards a Holistic Approach* (pàg. 43-59). Londres: McGraw-Hill / Open University Press.
- O'Malley, P.** (2006b). *Riesgo, Justicia Penal y Neoliberalismo* (trad. Maximo Sozzo). Buenos Aires: Universidad Nacional del Littoral.
- O'Malley, P.** (2010). *Crime and Risk*. Londres: Sage.
- Oakley, A.** (1972). *Sex, Gender and Society*. Londres: Temple Smith.
- Parsons, T.** (1962). "The Law and Social Control". A: W. Evan (ed.). *Law and Sociology. Exploratory Essays* (pàg. 56-72). Nova York: Free Press.
- Parsons, T.** (1967a). "Some Reflections on the Place of Force in Social Process". *Sociological Theory and Modern Society* (pàg. 264-296). Nova York: Free Press.
- Parsons, T.** (1967b). "On the Concept of Political Power". *Sociological Theory and Modern Society* (pàg. 297-354). Nova York: Free Press.
- Parsons, T.** (1974). *El sistema de las sociedades modernas* (trad. A. Contín i M. Salas). Mèxic: Trillas.
- Parsons, T.** (1982). *El sistema social* (trad. J. Jiménez Blanco i J. Cazórla Pérez). Madrid: Alianza.
- Pavarini, M.** (1983). *Control y Dominación*. Mèxic: Siglo XXI editores.

- Picontó Novales, T.** (1996). *La protección de la infancia: Aspectos sociales y jurídicos*. Saragosa: Egido Editorial.
- Picontó Novales, T.** (1997). "Family Law and Family Policy in Spain". A: Jacek Kurczewski i Mavis Maclean. *Family Law and Family Policy in the New Europe* (pàg. 109-127). Aldershot: Dartmouth.
- Picontó Novales, T.** (1998). "Sociología jurídica de la familia: Cambio legislativo y políticas sociales". A: M. J. Anón; R. Bergalli; M. Calvo; P. Casanovas (ed.). *Derecho y sociedad* (pàg. 655-686). València: Tirant lo Blanch.
- Pitch, T.** (2003). *Un Derecho para dos. La construcción jurídica de género, sexo y sexualidad*. Madrid: Ed. Trotta.
- Pocar, V.** (1975). "Diritto e Conflitto Sociale nel Pensiero di Ludwig Gumplowicz". *Sociologia del Diritto II* (núm. 1, pàg. 27-43).
- Prieto Navarro, E.** (2001). "La Teoría de Sistemas de Niklas Luhmann y el Derecho". A: Juan Antonio García Amado (coord.). *El Derecho en la Teoría Social: Diálogo con Catorce Propuestas Actuales* (pàg. 325-356). Madrid: Dykinson.
- Quinney, R.** (1985). *Clases, estado y delincuencia*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Quinney, R.** (2008). *The social reality of crime* (introd. Javier Treviño). New Brunswick: Transaction.
- Rex, J.** (1985). *El conflicto social* (trad. C. Sáez). Madrid: Siglo XXI.
- Rose, N.** (2000). "Government and control". A: D. Garland; R. Sparks (ed.). *Criminology and Social Theory* (pàg. 183-208). Oxford: Oxford University Press.
- Rose, N.; O'Malley, P.; Valverde, M.** (2006). "Governmentality". A: *Annual Review of Law and Social Science* (vol. 2, pàg. 83-104).
- Rubio, A.** (2003). "Las políticas de igualdad: de la igualdad formal al main-streaming". *Políticas de igualdad de oportunidades entre hombres y mujeres en la Junta de Andalucía, Consejería de Justicia y Administración Pública*. Sevilla: Junta de Andalucía.
- Sánchez, M.** (2007). *Delito y desviación social. Explicaciones teóricas*. Córdoba, Argentina: Advocatus.
- Schultz, U.; Shaw, G.** (2013). *Gender and Judging*. Oñati International Series in Law and Society. Oxford: Hart publishing.
- Smart, C.** (1977). "Criminological Theory: Its Ideology and Implications concerning Women". *The British Journal of Sociology* (núm. 28, vol. 1, pàg. 89-100).
- Smart, C.** (1994). "La mujer del discurso jurídico". A: Elena Larrauri (ed.). *Mujeres, Derecho Penal y Criminología* (pàg. 167-189). Madrid: Siglo XXI Editores
- Smart, C.** (2000). : "La teoría feminista y el discurso jurídico". A: Haydée Birgin (comp.). *El Derecho en el género y el género en el derecho* (pàg. 31-71). Buenos Aires: Editorial Biblos.
- Sumi, C.; Crenshaw, K. W.; McCall, L.** (2013). "Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, applications, and praxis". *Signs* (vol. 38, núm. 4, pàg. 785-810).
- Susín Betrán, R.** (2003). "Derecho y Cambio Social". *Base de Conocimiento Jurídico. Teoría del Derecho y Filosofía del Derecho*. Iustel. [Recurs electrònic].
- Sztompka, P.** (1995). *Sociología del cambio social*. Madrid: Alianza Editorial.
- Tamarit Sumalla, J. M.** (2013). Paradojas y patologías en la construcción social, política y jurídica de la victimidad. *Indret: Revista para el Análisis del Derecho* (núm. 1, pàg. 31). <http://www.indret.com/pdf/940.pdf>
- Taylor, Ian R.; Walton, P.; Young, J.** (1990). *La nueva criminología. Contribución a una teoría social de la conducta desviada* (trad. A. Crosa). Buenos Aires: Amorrortu.
- Teubner, G.** (1986). "After Legal Instrumentalism? Strategic Models of Post-regulatory Law". *Dilemmas of Law in the Welfare State* (pàg. 299-325). Berlín: Walter de Gruyter.

- Teubner, G.** (1992). "Regulatory Law: Chronicle of a Death Foretold". *Soc. & Legal Studies* (núm. 1, pàg. 451-475).
- Teubner, G.; Bankowski, Z. (ed.)** (1993). *Law as an Autopoietic System* (trad. Anne Bankowska i Ruth Adler). Oxford: Blackwell.
- Teubner, G.** (2000). "Elementos materiales y reflexivos en el derecho moderno". A: Carlos Morales de Setién (ed.). *La Fuerza del derecho* (pàg. 81-152). Bogotá: Siglo del Hombre-Universitat.
- Teubner, G. (ed.)** (1988). *Autopoietic Law: A New Approach to Law and Society*. Berlín / Nova York: Walter de Gruyter.
- Tomeo, V.** (1981). *Il diritto como struttura del conflitto. Una analisi sociologica* (pàg. 66-95). Milà: Franco Angeli.
- Treves, R.** (1988). *Sociologia del diritto. Origini, ricerche, problemi* (2a. ed.). Torí: Einaudi.
- Turk, A.** (1969). *Criminality and Legal Order*. Chicago: Rand McNally.
- Turk, A.** (2000). "Conflict Theory". *Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior* (pàg. 46-51). Nova York: Taylor & Francis Quinney.
- Valverde, M.** (2014). "Studying the governance of crime and security: Space, time and jurisdiction". *Criminology & Criminal Justice* (vol. 14, núm. 4, pàg. 379-391).
- Vold, G.** (1958). *Theoretical Criminology*. OUP.
- Zaffaroni, E. R.** (2000). "El discurso feminista y el poder punitivo". A: Haydée Birgin. *Las trampas del poder punitivo. El Género del Derecho Penal* (pàg. 19-37). Buenos Aires: Biblos.